

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
HISTORICKÝ ÚSTAV

Smilnice a matky vražednice
Svobodné matky v 17. a 18. století

Diplomová práce

Vypracovala: Lenka Černá

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Josef Grulich Ph. D.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 473 zákona č. 111/1998 Sb. v plném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě – v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných filozofickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

25. 4. 2008

Lenka Černá

PODĚKOVÁNÍ

Za vedení diplomové práce a řadu cenných rad a připomínek děkuji panu PhDr. Josefu Grulichovi, Ph. D.. Za poskytnuté konzultace bych ráda poděkovala PhDr. Pavlu Matlasovi, MUDr. RNDr. Jaroslavu Slípkovi a MUDr. Romanovi Šťastnému. Archivářům ze Státního oblastního archivu v Plzni a v pobočce Klášter, ze Státního oblastního archivu v Třeboni a ze Státních okresních archivů České Budějovice a Plzeň - jih děkuji za jejich ochotu a vstřícnost. A v neposlední řadě bych chtěla poděkovat své rodině a především mamince za podporu během mého studia.

ANOTACE

Předkládaná diplomová práce pojednává problematiku ilegitivity v období raného novověku. Za použití metod mikrohistorie, „gender history“ a historické antropologie popisuje osudy svobodných matek a jejich partnerů a jejich kontakt s ilegitivity. Opomenuta nebyla ani otázka sociální kontroly a možnosti jejího selhání stejně jako právní a lékařské hledisko.

ANNOTATION

The research deals with the problems of illegitimacy in the early modern period. The destiny of unwed mothers and their partners along with their contact of illegitimacy is described using the methods of: Micro – history, gender history, as well as historical anthropology. Research indicates that there is a problem with social checks and the possibility of this phenomenon being flawed. Likewise the legal and medical point of view are left out.

OBSAH

I. Úvod	7
II. Prameny a literatura	12
II.1 Prameny nevydané	12
II.2 Prameny vydané	15
II.3 Literatura	15
III. Sociální kontrola	20
III.1 Fungování sociální kontroly ve společnosti raného novověku	22
III.2 Možnosti selhání sociální kontroly	24
IV. Marginalizace skupiny a individua v raném novověku	26
IV.1 Bezectnost vrozená	29
IV. 1. 1 Židé	29
IV 1. 2 Cikáni	30
IV. 2 Bezectnost získaná	31
IV.2. 1 „Skuteční“ a „falešní“ chudí	31
IV. 2. 2 Specificky ženská kriminalita	32
V. Smilstvo a infanticidium jako právní problém	36
VI. Abort a infanticidium jako lékařský problém	43
VI.1 Problematika infanticidia pohledem současné medicíny	44
VI. 2 Vražda dítěte jako psychologický problém	48
VI. 3 Abort	49
VII. Ilegitimita pohledem muže	51
VIII. Ilegitimita pohledem ženy	63
IX.Závěr	77
X.Seznam literatury	81
XI.Seznam použitých zkratk	86

I. ÚVOD

Stává se, že nějaká náhodná událost, zaznamenaná v historických pramenech, vrhne ostré a neúprosné světlo na snažení bezvýznamných, že se kdosi beze jména stane předmětem historického výzkumu kvůli nějaké nešťastné události, povstání, nebo zločinu.¹ To je případ i mlynáře Menocchia, jehož příběh zveřejnil Carlo Ginzburg v polovině 70. let minulého století.² Kniha, na jejímž počátku stála snaha rekonstruovat kulturu širokých lidových vrstev a jejímž cílem bylo vyzdvihnout nižší vrstvy z anonymity a dovolit jim promluvit ústy již zmiňovaného Menocchia, vzbudila v historických kruzích značný rozruch. Tato beze sporu zajímavá publikace se ukázala být pro mnohé historiky nepřijatelná, neboť, jak sám Ginzburg píše, při rekonstrukci života jednotlivce riskujeme, že upadneme do líčení jednotlivých osudů.³ Navíc je otázkou, nakolik určitá výlučná událost, která mohla být více méně náhodně zaznamenána v historických pramenech, poskytuje informace o skutečném životě obyčejných lidí.⁴ Ale není-li touto událostí popsán život průměrného jedince, který je právě díky své průměrnosti reprezentativním vzorkem své doby a společenské vrstvy, může být vylíčen život osoby, která svou výjimečností poukazuje právě na to, co pro její dobu a společenskou vrstvu typické nebylo. I izolovaný a dobře zdokumentovaný životní příběh či událost tak můžou posloužit k lepšímu porozumění a pochopení společnosti.⁵

Nebezpečí antropologického a mikrohistorického přístupu k pramenům nespočívá tedy v jejich užití k popisu jednotlivých životních osudů, neboť takto zrekonstruované „biografie“ nejsou dostatečně spolehlivým východiskem pro zobecňující pohled,⁶ a pokud by jich bylo takto užito, mohlo by dojít k nepatřičnému zjednodušení. Ale není-li zobecnění cílem

¹ Alain CORBIN, *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Luise-Françoise Pinagota 1798-1876*, Praha 2006, s. 9.

² Carlo GINZBURG, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.

³ TAMTÉŽ, s. 17.

⁴ Alain CORBIN, c.d., s. 9.

⁵ Peter BURKE, *New Perspectives on Historical Writing*, Cambridge 2005, s. 36.

⁶ Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdební soudnictví v pozdně feudálních Čechách. Výsledky, problémy a perspektivy studia*, Československý časopis historický (dále jen ČsČH) 32, 1984, 693-728, s. 710.

výzkumu, je třeba se spíše obávat interpretace zjištěných skutečností, jejímž výsledkem může být nevědomá projekce moderního myšlení do doby dávno minulé.⁷

Sociální dějiny lze považovat za jistý druh retrospektivní kulturní antropologie, proto se právě kulturní antropologie stala Ginzburgovi inspiračním zdrojem.⁸ Ginzburg sám chtěl být antropologem, který pokládá svému informátorovi otázky. Ptal se tedy historických pramenů a dal tak vzniknout antropologii historické. Ideálním pramenem pro tuto zvláštní „oral history“ se ukázaly být právě písemnosti trestněprávní provenience. Neboť v trestněprávních pramenech se odráží život, myšlení a cítění nižších vrstev společnosti, a to bez tendenčního zkreslení, protože jejich úkolem nebylo zachytit a popsat život tehdejšího člověka, ale pouze zaznamenat průběh šetření pro vlastní potřeby soudu.⁹

Prostřednictvím trestněprávních pramenů k nám tak promlouvá nejen sám obviněný, ale i jeho soudci a písaři, kteří více či méně vynucenou výpověď pečlivě zaznamenávali a bohužel často i značně upravovali.¹⁰ Navíc je nutné vzít v úvahu fakt, že i vyslýchaný se stylizoval do určité role a ve snaze uniknout trestu často korigoval realitu.¹¹ Na druhou stranu, při pokusu odhalit myšlenkový svět a strategie jednání hlavních aktérů procesu může být i zaznamenaná nepravda cenným zdrojem informací.¹²

Ačkoli jsou trestněprávní prameny jedinečným zdrojem informací a dovolují „zachytávat“ slova, nově je interpretovat¹³ a pomocí metod kulturní antropologie rekonstruovat myšlenkový svět raně novověkých poddaných,¹⁴ nejsou zdrojem jediným. I když historická antropologie dává vyniknout člověku v jeho jedinečnosti, nesmíme zapomínat na to, že každá

⁷ Loyd KRAMER – Sarah MAZA, *A Companion to Western Historical Thought*, Blackwall 2006, s. 271.

⁸ Peter BURKE, *New Prospectives*, s. 34.

⁹ Eva PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Benešova v 16.–18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka (dále jen SVPP) 21, 1980, s. 211-254, s. 211.

¹⁰ Carlo GINZBURG, *Inkvizitor jako antropolog*, Kuďej. Časopis pro kulturní dějiny 1–2, 2005, s. 39-49, s. 46.

¹¹ Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestněprávních pramenů*, *Opera historica* (dále jen OH) 4, s. 153-194, s. 163.

¹² Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy a úkoly*, Praha 2002, s. 67-69.

¹³ Peter BURKE, *New Prospectives*, s. 105.

¹⁴ Srov. Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 37-49; Aloys WINTERLING (ed.), *Historische Anthropologie. Basistexte*, München 2006, s. 211-237.

bytost byla součástí společnosti, v níž měla poměrně pevně vyhrazené místo v rámci své socioekonomické vrstvy. Každé individuum tedy i přes svou jedinečnost bylo ovlivňováno dobou a společností, v níž žilo, a jejími politickými, ekonomickými a kulturními aspekty.¹⁵ Z tohoto důvodu je nutné využívat i dalších typů pramenů, protože pokud jsou informace získávány pouze z trestněprávní agendy, i přes uplatňování metod historické antropologie bývá výsledkem pouhý soupis a popis více či méně zajímavých soudních případů a historicko-antropologický přístup se tak mění v ilustrativní metodu.¹⁶ Je tedy vhodné rozšířit heuristickou základnu především o prameny normativní a evidenční.

Z evidenčních pramenů si pozornost zasluhují především matriky, které nám prostřednictvím zápisů o jednotlivých sňatcích, křtech a pohřbech umožňují poznat rodinné, a díky záznamům o povolání rodičů a kmotrů, i sociální zázemí stíhané osoby. Časově náročnou práci s matrikami mohou ulehčit seznamy obyvatelstva, pokud se pro sledované období a panství dochovaly.

Normativní prameny pak dávají tušit, jaké chování bylo pro danou dobu a společnost ideálem, co sama tato společnost považovala za ještě přijatelné a co již tolerovat ochotna nebyla. Je však třeba mít na paměti, že skutečný život se od normy často zásadně lišil. Přesněji řečeno jiné chování bylo ještě akceptovatelné pro venkovské obyvatelstvo a jiné pro jeho městské či šlechtické protějšky. Vzhledem k propasti mezi veřejně proklamovanou morálkou a reálným životem venkovské společnosti, žila velká část venkovského obyvatelstva na pokraji dobově pojímané kriminality.¹⁷ Nemluvě o nezáviděníhodné situaci představitelů venkovské samosprávy, pro něž bylo jistě obtížné stíhat své sousedy a přátele a plnit tak své povinnosti.¹⁸

Jistá pozornost by měla být věnována také lékařské problematice, kterou nastiňují dochované lékařské zprávy, jež by měly být podle nařízení

¹⁵ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie*, s. 44-49.

¹⁶ Např. Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999.

¹⁷ Jaroslav PÁNEK, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtic v 17. a 18. století*, Středočeský sborník historický (dále jen SSH) 12, 1977, s. 129-181, s. 139.

¹⁸ Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných*, s. 162.

zákoníku Josefa I. součástí všech smolných spisů.¹⁹ Z tohoto pramene lze posoudit úroveň lékařské vědy dané doby a promítnutí medicínských znalostí do života běžných lidí. Zajímavé je například poukazování vyslychajících na živorozenost dítěte v souvislosti s narostlými nehty a vlásky.²⁰ Navíc si lze na základě lékařské zprávy položit otázku, zda skutečně obviněná svého nechtěného potomka záměrně usmrtila, či nikoli.²¹

Neopominutelným aspektem v rámci studia problematiky marginálních skupin, a především sexuální kriminality, je genderové hledisko. Označení gender bylo původně chápáno pouze jako mluvnická kategorie. Až v terminologii sociologů, začalo být vnímáno jako zdůraznění rozdílných rolí muže a ženy. Byl zdůrazňován rozdíl mezi společenskými kategoriemi mužství a ženství i mezi pohlavími v biologickém slova smyslu.²² Nabízí se tedy otázka, zda se osobní zážitek žen lišil od osobního prožitku mužů. Při tomto studiu je však třeba mít na paměti, že ženy se od mužů minimálně biologicky skutečně liší. Nelze však vymezovat ženský zážitek oproti univerzálnímu zážitku lidstva, protože žena je člověk stejně jako muž, stejně jako muž je společností formována a je jí společností přisuzována určitá role. Je tedy nutno nezaměňovat „gender history“ s dějinami žen.²³ Úkolem „gender history“ není popisovat atributy ženského pohlaví, ale především vysvětlovat všeobecné sociální interakce.²⁴ Správné otázky tedy zní, jaký je vztah mezi tělem a myslí, mezi fyzikem a psychikou. Jak příslušnost k jednomu či druhému pohlaví ovlivňuje sociální a psychickou zkušenost.²⁵ A také co která doba a kultura v souvislosti s pohlavím považovala za normální a co za deviační chování.²⁶ Lze se tedy ptát, jaké stanovisko společnost zaujímala vůči provinilcům na základě jejich pohlaví, zda se lišil

¹⁹ SOkA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Nové právo útrpné a hrdelní 1708, inv. č. 66, articulus (dále jen art.) V, § 2.

²⁰ ... *tvé dítě živé na svět přišlo, poněvadž vlásky na hlavičce a nehýtky na ručičkách a nožičkách mělo*... SOkA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, kart. 3, inv.č. 639, Výslech Zuzany Adamcové z 20. října 1745.

²¹ Lékařská problematika je zastoupena např. v pracích Aleny Šubrtové či Daniely Tinkové. Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticida v pramenech k předstatistickému období*, Historická demografie (dále jen HD) 15, s. 9-46; Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004, s. 336-341.

²² Peter BURKE, c.d., s. 56-57.

²³ TAMTÉŽ, s. 63-64.

²⁴ Loyd KRAMER – Sarah MAZA, c.d., s. 365.

²⁵ Stefan BERGER – Heiko FELDNER – Kevin PASSMORE, *Writing History. Theory and Practice*, London 2003, s. 278.

²⁶ Loyd KRAMER – Sarah MAZA, c.d., s. 367.

postoj soudců, ale i trest obžalovaného dle jeho pohlaví, zda se lišila obranná strategie žen před soudem od obranné strategie mužů, zda měli muži jinou zkušenost s ilegilitou než ženy a zda infanticidium, které bylo považováno za specificky ženský zločin,²⁷ skutečně ryze ženským zločinem bylo a zda vůbec čistě ženský zločin existoval.

²⁷ Z gendrového hlediska, je velice zajímavé zjištění, že infanticidium bylo z větší části skutečně zločinem typickým pro ženy. Ačkoli David M. Turner uvádí ve své knize *Fashioning Adultery* příklad, kdy byl anglikánský kněz souzen za infanticidium, protože zavraždil svého nelegitimního potomka, zdá se, že tento případ byl spíše výjimkou. David M. TURNER, *Fashioning Adultery. Gender, Sex and Civility 1660-1740*, Cambridge 2002, s. 133.

Většinou byla pachatelkou žena. Muž býval viníkem jaksí nepřímo, kdy se sice na provedení zločinu aktivně nepodílel, ale do jisté míry byl jeho příčinou. Jednak měl určitý podíl na pachatelčině těhotenství, a navíc odmítnutím sňatku nebo finanční podpory přivedl těhotnou svobodnou ženu do značně obtížné situace. Ta pak často pod vlivem porodních bolestí, strachu z hanby a dočasné změny psychického stavu vyřešila nastálou situaci usmrcením nechtěného potomka, do jehož osoby si navíc často projektovala zlobu vůči partnerovi. Eduard KNOBLOCH, *Lékařská kriminalistika*, Praha 1958, s. 285.

II. PRAMENY A LITERATURA

II. 1 Prameny nevydané

V městském prostředí byly trestní záležitosti zaznamenávány nejčastěji v knihách útrpného práva, jež se nazývaly knihy černé nebo též smolné, a jako takové byly součástí městské agendy.²⁸ Smolné knihy jsou nejsoustavnějším a nejobsáhlejším pramenem k poznání dějin hrdelního soudnictví, kriminality a do jisté míry i všedního života městského a venkovského obyvatelstva raného novověku.²⁹ Vznikaly z úřední aktivity městských soudů, přesněji z činnosti jimi ustanoveného písaře nazývaného krevní.³⁰ Ten zaznamenával vše, co se vyšetřování daného případu týkalo a navíc zajišťoval korespondenci s apelačním soudem. Díky tomu existuje poměrně pestrá škála pramenů, ne vždy musí mít podobu přímo smolné knihy, které lze souhrnně označit jako prameny trestněprávní.

V ideálním případě tento typ pramene zahrnuje korespondenci vzniklou z komunikace mezi městskými soudy a vrchností nebo vrchním apelačním soudem, který sídlil nejprve pouze v Praze a od roku 1753 také v Brně.³¹ Dále záznamy výsledků obviněného, popřípadě výpovědi svědků a účty související s žalářováním obviněného a s činností kata a jeho pomocníků. Tyto spisy doplňují radní protokoly, v nichž bývají zaznamenány soukromoprávní a trestní záležitosti obyvatel, či ortelní manuály apelačního soudu, které obsahují zápisy o řadě hrdelně právních procesů.³² Bohužel ne vždy se trestněprávní prameny dochovaly ve výše naznačené úplnosti. Z mnohých případů jsou k dispozici jen torza. Proto je nutné trestněprávní

²⁸ Miroslav HROCH a kol., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985, s. 147.

²⁹ Martina HAVLŮJOVÁ, *Ženská kriminalita v Čechách ve světle smolných knih (16.-18. století)*, in: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C. Ústav jazyků a humanitních studií 5, 1999, s. 189-211, s. 189.

³⁰ Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou 1661-1765*, Sborník archivních prací (dále jen SAP) 57, 2007, s. 3-156, s. 33.

³¹ Josef JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989, s. 192.

³² Jindřich FRANCEK, *Hrdelní soudnictví v Čechách v 16.-18. století*, in: Česká města v 16.-18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990, 1991, s. 41-61, zde s. 44-45.

prameny dále kombinovat především s prameny evidenčními a normativními. Přičemž evidenční prameny jako matriky a soupisy obyvatelstva poskytují cenné informace o rodinném zázemí obžalovaného a o jeho socioekonomickém postavení. Normativní prameny zastoupené právními kodexy a vrchnostenskými nařízeními pak popisem trestné činnosti a sankcí po ní následujících dávají tušit, jaké chování bylo společností raného novověku považováno za ideální.

Písemnosti, jichž je v této práci konkrétně využíváno, jsou v první řadě materiály vzniklé z činnosti městských soudů v Kasejovicích³³ a v Nepomuku.³⁴ Soudní agenda kasejovického městského soudu označovaná jako Hrdelní pře zahrnuje období mezi lety 1681 až 1756 - je psána veskrze česky a jen ojediněle se zde objevují zápisy v němčině nebo latině. Soudní spisy Městského soudu v Nepomuku zaznamenávají trestnou činnost z let 1722 až 1759. Výsledky obžalovaných a svědků jsou vždy zapsány v češtině, korespondence mezi Městským soudem v Nepomuku a Apelačním soudem v Praze byla naopak téměř vždy formulována v němčině, pouze výjimečně se zde objevují dopisy psané česky.

Z evidenčních pramenů lze využít především matrik, které jsou ojedinělým zdrojem informací o rodinném zázemí stíhaných dívek a o jejich případném návratu do venkovské společnosti.³⁵ Matriky pro zkoumané období, tedy pro časový úsek vymezený zhruba léty 1650 až 1790, nemají jednotnou podobu. Jsou psány jak česky, tak latinsky. Navíc některé knihy

³³ SOKA Plzeň-jih, AM Kasejovic, Hrdelní pře, kart. 3, inv. č. 639.

³⁴ SOKA Plzeň-jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, výsledky, krádeže, smilstvo, kart. 5, inv. č. 470.

³⁵ Matriční záznamy pro zelenohorské a žinkovské panství - tedy pro panství, která spadala pod pravomoc městského soudu v Nepomuku - jsou uloženy v SOA Plzeň. Až na výjimky jsou k dispozici nafocené na mikrofilmech, pouze ojediněle jsou badatelům poskytovány v knižní podobě. Matriky panství lnářského, které spadalo pod jurisdikci městského soudu v Kasejovicích, jsou uloženy v SOA v Plzni, nebo v SOA v Třeboni. Tato situace je zapříčiněna rozdělením bývalého lnářského panství na, dnes už také bývalé, okresy Plzeň - jih a Strakonice, kdy písemnosti z farních obvodů spadajících pod bývalý strakonický okres jsou uloženy v SOA v Třeboni a matriky z farních obvodů bývalého okresu Plzeň - jih lze nalézt v SOA Plzeň. Tento stav je ještě dále komplikován postupným zmenšováním farních obvodů, ke kterému docházelo v průběhu 17. a 18. století. Proto na příklad matriky obce Lnáře, která původně spadala pod farnost Kasejovice, ale od roku 1787 začala sama vést svoji vlastní matriku, nalezneme jak v SOA Plzeň tak v SOA Třeboň.

zaznamenávají každou sledovanou skupinu samostatně, tedy zvlášť narozené, oddané i zemřelé, zatímco jiné toto rozlišení nezachovávají a evidují narozené, zemřelé i oddané v jedné knize. Zcela jednotná není ani matriční formule. Tato situace je zcela v souladu s historickým vývojem matrik.

Matriky jakožto nejstarší evidenční prameny přikazoval vést Tridentský koncil už v roce 1563, v českých zemích však začaly být ve větší míře zaváděny od 30. let 17. století. Původně byly do jedné matriční knihy zaznamenávány křty, sňatky i pohřby a i matriční formule byla značně nejednotná. Teprve patentem Josefa II. z roku 1784 bylo nařízeno zapisovat zvlášť údaje o narozených, oddaných i zemřelých. V této době byla též zavedena jednotná forma zápisu a tyto dokumenty tak dostaly podobu úředního protokolu. Matriční knihy - i nekatolické - vedli katoličtí faráři. Povolení civilních sňatků v roce 1866 mělo za následek ustavení civilních matrik. Od roku 1950 jsou tyto písemnosti ryze státním dokumentem.³⁶

Poměrně časově náročnou prací s matrikami mohou usnadnit soupisy obyvatelstva. Tento evidenční pramen vznikající především z kontribučních a vojenských důvodů poměrně podrobně zaznamenává veškeré obyvatelstvo žijící v určitém čase na určitém území a informuje především o jeho stavu, struktuře a rozmístění, čímž umožňuje určit alespoň přibližné datum narození a úmrtí dané osoby, její postavení a rodinné zázemí.³⁷ Tento typ pramene je k dispozici pouze pro žinkovské panství. Každý soupis zaznamenává situaci k určitému roku, je dělen podle vesnic a v rámci vesnice jsou obyvatelé rozepsáni podle své příslušnosti k jednotlivým vrstvám usedlého venkovského obyvatelstva, tedy sedláci, chalupníci atd. Pro 18. století se soupisy obyvatelstva žinkovského panství dochovaly z let 1700, 1714, 1720–1723, 1725-1726, 1729, 1738-1741, 1743, 1762-1763 a 1777.³⁸ Dále pro období 1783-1784, 1787, 1794-1795 a 1799.³⁹ Soupisy jsou nejprve psány pouze německy, postupně jsou jména obyvatel a jejich postavení zaznamenávána v češtině a německým jazykem jsou doplňovány pouze přípisy o sňatcích, změně bydliště a podobně.

³⁶ Miroslav HROCH a kol., c.d., s. 150-151.

³⁷ TAMTÉŽ, s. 152.

³⁸ SOA Plzeň, pracoviště Klášter, Vs Žinkovy, Soupis obyvatel, kart. 1.

³⁹ TAMTÉŽ, kart. 2.

Normativní prameny jsou většinou přístupné v podobě edic. Výjimkou je trestní řád Josefa I. z roku 1708, který byl pod názvem Nové právo útrpné a hrdelní zaslán jako pomůcka při provádění soudního šetření kasejovickým radním.⁴⁰ *Constitutio Criminalis Josephina* byl vydán roku 1707 a z němčiny do češtiny přeložen o rok později. Vztahoval se jen na české země a přestože sjednocoval postup při trestním řízení u všech soudů České koruny, měl jen podpůrný charakter a neodstranil dřívější právní předpisy.⁴¹

II. 2 Prameny vydané

Prvním ucelenějším pokusem o kodifikaci a sjednocení trestního práva byl tak zvaný Koldínův zákoník. Práva městská, která předcházela zákoníku Josefa I., byla vypracována roku 1569 a o deset let později je schválil český sněm. Platila v letech 1579 až 1812 a jejich platnost se tedy překrývala s vydáním *Constitutio Criminalis Josephina*.⁴² Do podoby edice je přepsal už v předminulém století Josef Jireček a pod názvem *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*⁴³ jsou k dispozici ve vědeckých knihovnách.

Dokumenty, které popisují normy upravující vztah mezi poddanými a vrchností a mezi poddanými samotnými, vydávala vrchnost v podobě různých nařízeních a instrukcí. Jako edici je přepsal a v rámci Archivu českého publikoval Josef Kalousek.⁴⁴

II. 3 Literatura

Trestněprávní prameny poskytují nový pohled na společnost i jednotlivce. Umožňují studium společenských vztahů, podhalují vliv kriminality na jedince i celou společnost a dávají vystoupit z anonymity

⁴⁰ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Nové právo útrpné a hrdelní, inv. č. 66.

⁴¹ Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995, s. 145.

⁴² TAMTÉŽ.

⁴³ Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská království českého a markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876.

⁴⁴ Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1698-1780, Archiv český (dále jen AČ) čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích XXIV*, Praha 1908.

bezejmenným venkovským vrstvám. Přestože se tak děje jen za v jistém slova smyslu výjimečných a často tragických okolností, poskytují tyto písemnosti o minulosti informace, které nelze nechat bez povšimnutí.

Už v 19. století vzbudila tato tematika jistý zájem především regionálních badatelů a historiků, kteří se odkláněli od politického dějepisectví.⁴⁵ Skutečný rozkvět však studium této problematiky zaznamenalo až v 2. polovině 20. století, kdy se stále více historiků přiklánělo k sociálním dějinám a historické antropologii. Tyto historické směry jsou patrné především v pracích Carla Ginzburga či Richarda van Dülmena. Carlo Ginzburg právě na základě trestněprávních pramenů sepsal svoji již téměř kultovní knihu *Sýr a červy*. Její hlavní hrdina mlynář Menocchio byl postaven před soud pro podezření z kacířství a díky této události vystoupil z anonymity a poodhalil pohled do života a myšlení raně novověkého venkovského člověka.⁴⁶ Richard van Dülmen se věnoval trestněprávní problematice jednak v jeho především po metodologické stránce přínosné práci *Bezectní lidé*,⁴⁷ a také v knize *Divadlo hrůzy*,⁴⁸ kde líčí dlouhou cestu odsouzeného od obvinění až po exekuci, kterou popisuje jako složitý symbolický rituál završující celý soudní proces.

V českém prostředí se problematikou trestního práva a fungováním hrdelních soudů blíže zabýval Jaroslav Pánek ve své studii *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*,⁴⁹ v níž předložil klasifikaci deliktů a upozornil na možnosti využití smolných knih a jiných trestněprávních pramenů. Tuto metodologickou studii lze považovat za jakési završení dlouhodobé badatelské činnosti Jaroslava Pánka a jeho spolupracovnice Evy Procházkové, kteří od sedmdesátých let minulého století uveřejňovali poznatky získané studiem četných trestněprávních spisů a poukázali tak na

⁴⁵ V českém prostředí to byli na př. Zikmund Winter a Čeněk Zíbrt. Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku*, I-II, Praha 1890-1892; Čeněk ZÍBRT, *Zpráva Jana Jeníka z Bratřic o trestech lidu poddaného ve století 18. a trestech řemeslníků nepoctivých*, Český lid 4, 1895, s. 119-122.

⁴⁶ Carlo GINZBURG, *Sýr a červí. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.

⁴⁷ Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003.

⁴⁸ TÝŽ, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001.

⁴⁹ Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví*.

možnosti studia této tematiky.⁵⁰ Z Pánkovy typologie deliktů vychází i Pavel Matlas ve své práci *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou a na ni navazujících studiích*, v nichž detailně popisuje činnost hrdelních soudů od žaloby až po výkon trestu. Více se též zabývá problematikou smilstva, formou trestu následujícím po odhalení tohoto deliktu a jeho společenskou závažností a také rozporem mezi tresty, které měly být za určitý zločin podle práva vykonány a jaké skutečně provedeny byly.⁵¹ Další informace o fungování městských hrdelních soudů poskytují všeobecně zaměřená práce Karla Malého *České právo v minulosti*, které je syntézou českého právního vývoje od středověku do roku 1918,⁵² nebo *Hospodářské instrukce Václava Černého*.⁵³

Inspirován školou Annales napsal v 70. letech minulého století Bronislaw Geremek knihu *Slitování a šibenice*.⁵⁴ Strukturálně pojaté dějiny chudoby popisují vývoj od středověkých potřebných chudých až po státem podporované chudé 20. století a předznamenávají rostoucí zájem o dějiny marginálních skupin obyvatelstva. Na Geremkovo studium chudoby nepřímo navázal Martin Rheinheimer v knize *Chudáci, žebráci a vaganti*,⁵⁵ který se též zabývá mechanismy pauperizace a proměnami pohledu na chudého. Pokusil se o kategorizaci chudých, které rozdělil do několika skupin a stranou nenechal ani problematiku cikánů. Poměrně podrobně se věnuje procesu chudnutí žen - popisuje jejich výdělečné možnosti,

⁵⁰ TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století*, SSH 12, 1977, s. 129-181; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století. Příspěvek k poznání pozdně feudálního soudnictví v Čechách a k charakteristice patrimoniálních trestněprávních pramenů*, SSH 14, 1979, s. 71-109; EVA PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Benešova*, SVPP 21, 1980, s. 211-254; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví městeček Prčice a Sedlec v 16. až 18. století*, SVPP 24, 1983, s. 239-258; TÁŽ, *Žena a smrt dítěte v soudní praxi raného novověku. Edice a rozbor čechtického útrpného vyznání z roku 1729*, SVPP 34, 1994, s. 115-128.

⁵¹ Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*; TÝŽ, *Rychlá cesta na popraviště. Trestní řízení a popravní rituál v Čechách na sklonku 17. století*, DaS 9, 2007, s. 40-43; TÝŽ, *Delikt smilstva a jeho postih na scwarzenberském panství 1666 – 1760*, Archivum Trebonens 2006, s. 46-96; TÝŽ, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, Opera historica 12, 2007, s. 291-313.

⁵² Karel MALÝ, c.d.

⁵³ Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15.-19. století*, Praha 1930.

⁵⁴ Bronislaw GEREMEK, *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*, Praha 1999.

⁵⁵ Martin RHEINHEIMER *Chudáci, žebráci, vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450–1850*, Praha 2003.

postavení starých žen z nejnižších vrstev a prostitutek a značnou pozornost věnuje také potratu, usmrcení dítěte nebo jeho odložení.⁵⁶

Rostoucí zájem o marginalizaci určitých sociálních skupin reprezentuje kniha Jiřího Hanzala zaměřená na dějiny cikánského obyvatelstva v období raného novověku, která na základě nejen trestněprávních, ale i normativních pramenů sleduje tuto tematiku pro období 15. až 18. století.⁵⁷ Problematice cikánů a represivním opatřením proti jejich pobytu na určitém území a jejich strategiím přežití se věnuje také Jaroslav Dibelka.⁵⁸ Další sociální skupinou v jistém slova smyslu vytlačenou na okraj společnosti byly svobodné matky – ženy, které se dopustily smilstva a někdy též abortu či infanticidia. Svobodné matky byly sociální skupinou, která se marginály nerodila, ale která se na okraj společnosti dostávala teprve po prozrazení zmíněného deliktu. Problematikou smilstva, infanticidia a abortu se zabýval Jindřich Francek,⁵⁹ který převyprávěl populární formou množství procesů, s nimiž se setkal v soudních spisech.

Tatáž problematika se stala velkou výzvou pro historickou demografii. Věnovaly se jí na příklad Alena Šubrtová, která ve své studii o kontarcepci, abortech a infanticidii⁶⁰ navrhuje řadu pramenů, jež lze pro zkoumání dané oblasti využít. Dále Pavla Horská, která věnuje pozornost otázkám týkajícím se umělého přerušování těhotenství a možnostem sledovat tento jev v matričních záznamech v předstatistickém období.⁶¹ Z hlediska normativních pramenů zkoumá téma infanticida a abortu Daniela Tinková. Ve studii *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské Habsburské monarchii* s podtitulem *Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti* se věnuje ryze problematice svobodných matek a dekriminálnímu předmanželského pohlavního styku. V knize *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa* pak rozšiřuje svůj badatelský zájem na další delikty,

⁵⁶ Týž, s. 44-70.

⁵⁷ Jiří HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha 2004.

⁵⁸ Jaroslav DIBELKA „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“ *Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, HD 30, Praha 2006, s. 189-204, s. 192.

⁵⁹ Např. Jindřich FRANCEK, c.d.

⁶⁰ Alena ŠUBRTOVÁ, c.d.

⁶¹ Pavla HORSKÁ, *Umělé přerušování těhotenství pohledem historické demografie*, HD 27, 2003, s.- 225-242.

kteře se na přelomu 18. a 19. století v chápání společnosti přeměňovaly ze státní mocí trestaného zločinu ve zcela soukromou záležitost – v hřích. Otázkou dekriminalizace a marginálních vrstev se zabývá i ve studii *Kde začíná a končí okraj?*⁶²

Pavel Himl se pokosil popsat myšlenkový svět venkovské společnosti, a to zejména prostřednictvím trestněprávních pramenů. Je tedy logické, že se věnuje i trestné činnosti poddaných a jejímu postihu. Život tuláků pak popisuje v knize *Zrození vagabunda*.⁶³ Jak už název napovídá, pouze ženám se věnuje Martina Havlůjová, která ve své studii pracuje výlučně s edicemi smolných knih, na jejichž základě se pokouší postihnout základní rysy ženské kriminality v raném novověku.⁶⁴ Metodologicky přínosné jsou studie Jaroslava Dibelky, který se nevěnuje jen problematice cikánů a dalších marginálních skupin, ale především otázce „zmrhaných“ žen. Snaží se postihnout okolí i vnitřní svět těchto žen, popisuje okolnosti, za nichž došlo k jejich obtěžkání, jejich chování před soudem a strategie, jimiž se snažily uniknout trestu nebo alespoň zmenšit svoji vinu.⁶⁵

⁶² Daniela TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133-172; TÁŽ, *Hřích*; TÁŽ, *Kde začíná a končí okraj? K otázce dekriminalizace v osvěcenské době*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006, s. 569-572.

⁶³ Pavel HIML, *Myšlení*; TÝŽ, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách v 17. a 18. století*, Praha 2007.

⁶⁴ Martina HAVLÚJOVÁ, *Ženská kriminalita*.

⁶⁵ Jaroslav DIBELKA, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650-1750)*, Český časopis historický (dále jen ČČH) 1, 2008, s. 19-53; TÝŽ, *Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*, HD 31, 2007, s. 5-20; TÝŽ, *Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století*, Opera historica 12, 2007, s. 315-332; TÝŽ, *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných z infanticidia*, DaS 9, 2007, s. 37-39.

III. SOCIÁLNÍ KONTROLA

Celá společnost raného novověku se podílela na fungování mechanismu sociální kontroly. Tento systém obsahující formální i neformální složky, jejichž prostřednictvím bylo možno sledovat, utiskovat, vytěsnit na okraj či naopak přimět k přizpůsobivosti,⁶⁶ ovlivňoval život všech členů společnosti. Každý příslušník dané pospolitosti tedy dohlížel na toho druhého, zda neporušuje některé z ustanovení své komunity. Každý se ale zároveň mohl dostat do role obviněného, pokud jakýmkoli způsobem soužití své komunity narušil. Uniknout tomuto dohledu bylo velmi obtížné. Částečný únik skýtala změna bydliště, zvláště pokud se daný jedinec přestěhoval z venkova do města.⁶⁷ Tento krok byl však velice riskantní, neboť vedl k zpřetrhání příbuzenských a sousedských vztahů, které se nemuselo podařit nově navázat, a dotyčný si tak odstříhl nejjistější zdroj pomoci v krizových situacích.⁶⁸

Vyvázat se z norem své komunity bylo též možno změnou dosavadního způsobu života, kdy se usedlý člen společnosti ze strachu před trestem vzdal svého spořádaného usedlého živobytí a raději se stal tulákem, kterého se ostatní společnost obávala, a snad právě proto jím pohrdala.⁶⁹ Tento postup se ale mohl být do jisté míry tragický, neboť stal – li se člověk jednou neusedlým, jen obtížně se vracel zpět k usedlému způsobu života, a navíc i neusedlí členové raně novověké společnosti částečně podléhali kontrole, protože jejich usedlí protějškové vůči nim byli mnohem ostražitější a podstatně méně tolerantní než ke svým usedlým sousedům, a nadto se na ně v podstatně větší míře zaměřovala pozornost oficiálních represivních orgánů.⁷⁰

Na druhou stranu, zdá se, že venkovská společnost měla své vlastní normy a vlastní morálku a žila v podstatě na hranici dobově pojímané

⁶⁶ Richard van DÜLMEN, *Verbrechen, Strafen und soziale Kontrolle. Studien zur historischen Kulturforschung III*, Frankfurt am Main, 1990, s.7.

⁶⁷ TÝŽ, *Bezectní lidé*, s. 8.

⁶⁸ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 25.

⁶⁹ TAMTÉŽ, s. 103.

⁷⁰ Např. represivní opatření proti romskému etniku, přesněji proti členům tohoto etnika, kteří vedli neusedlý způsob života. Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 141-142.

kriminality.⁷¹ Tento stav, zapříčiněný rozdílem mezi veřejně proklamovanou morálkou a reálnými společenskými poměry, je dobře patrný na přístupu k drobným krádežím nebo k deliktu smilstva. Smilstvo, které je v zákoníku Josefa I. pojímáno jako zločin,⁷² nebylo nijak zvlášť přísně trestáno⁷³ a zdá se, že bylo – li včas legalizováno sňatkem, společnost je tiše tolerovala.⁷⁴ Ani situace, kdy nedošlo k včasnému vstupu do manželství, nemusela být pro delikventy neřešitelná. Představitelé městských soudů⁷⁵ projevovali značnou shovívavost a snažili se postiženým zajistit beztrestnost umožněním rychlého uzavření sňatku.⁷⁶ Na postihu smilstva měla zájem především vrchnost, která v určitých intervalech zpříšňovala trest pro tento druh přestupků, ale ani zostření trestu neodradilo případné delikventy od spáchání zmíněného prohřešku.⁷⁷ Ačkoli trest za smilstvo byl veřejný, nemusel mít v očích ostatních poddaných nijak zvlášť zneuctvující charakter, neboť trestem samotným nebo alespoň jeho hrozbou byla zřejmě postižena značná část venkovské populace.

Toto zjištění potvrzuje hypotézu, že zpřísněné mravnostní normy, šířené z kazatelen a podporované vrchnostenskými nařízeními a právními kodexy, si jen pomalu razily cestu do vědomí širokých lidových vrstev.⁷⁸ Tato situace byla důsledkem setrvačnosti tradice a jen pomalého prosazování nových norem ve venkovském prostředí. To co bylo na venkově po předešlá staletí považováno za přípustné, ne - li zcela běžné, tedy uzavření manželství už pouhým slibem tohoto svazku,⁷⁹ prostě nebylo pokládáno za hřích i přes to, že psaná norma tento stav za hříšný považovala. Je tedy možné vyslovit domněnku, že vesnická komunita upozorňovala oficiální

⁷¹ Jaroslav PÁNEK, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice*, s. 129-181.

⁷² SOkA Blouvice, AM Kasejovice, Nové právo útrpné, art. XIX.

⁷³ Běžným trestem za prosté smilstvo bylo několik dnů až týdnů nucených prací. Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 84.

⁷⁴ Eva PROCHÁZKOVÁ, *Žena a smrt dítěte*, s. 119.

⁷⁵ Městský hrdelní soud byl personálně totožný s městskou radou. Jeho představitelé tedy byli členy venkovské společnosti, lze proto předpokládat, že vyznávali její hodnoty.

Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví*, s. 705.

⁷⁶ TAMTÉŽ, s. 715.

⁷⁷ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 81-96.

⁷⁸ Helga SCHNABEL - SCHÜLE, *Überwachen und Strafen im Territorialstaat. Bedingungen und Auswirkungen des Systems strafrechtlicher Sanktionen im frühneuzeitlichen Württemberg*, Köln 1997, s. 165.

⁷⁹ Jaroslav DIBELKA, *Tajemství*, s. 37.

represivní orgány na porušení normy pouze při přečinu, který sama uznala za vážné narušení pořádku, tedy pokud byl odhalen těžký zločin.

III. 1 Fungování sociální kontroly ve společnosti raného novověku

Jen menšině raně novověkých poddaných se podařilo zanechat výraznější stopu v historických pramenech. A čím nižší bylo postavení daného jedince, tím méně informací o něm lze nalézt. Výjimku v rámci marginálních skupin a venkovského obyvatelstva tvoří ty osoby, které porušily normu tehdejší společnosti a byly za toto zakázané jednání postaveny před soud. Protože každý městský soud musel pečlivě zaznamenávat veškeré výpovědi,⁸⁰ zanechali nám naši předkové mnohé zajímavé informace nejen o průběhu soudního šetření, ale i o myšlení, vnímání a utrpení jednotlivých obviněných.

Svobodné matky mohly normu raně novověké společnosti překročit hned několika způsoby. Už samotné narození nemanželského dítěte bylo důkazem hříchu smilstva. Tento delikt se mohl stát ještě závažnějším, dopustila - li se dotyčná intimního styku s ženatým mužem, neboť v tom případě jí i jejímu milenci hrozilo i obvinění z cizoložství.⁸¹ Pokud dokonce se svým příbuzným, pak museli pachatelé obvykle čelit nařčení z incestu.⁸² Nejzávažnější byl zločinu infanticidia.⁸³ Za prosté smilstvo hrozil obviněným alespoň zdánlivě malý trest několikátýdenních nucených prací.⁸⁴ Závažnější bylo na smilstvo někdy navazující nařčení z infanticidia, neboť tento zločin, byl - li prokázán, byl považován za zločin hrdelní, a proto za něj byl vyměřen také hrdelní trest.⁸⁵

Jakou roli hrála v životě usedlé raně novověké společnosti sociální kontrola a do jaké míry této kontrole každý člen komunity podléhal, ilustruje případ Zuzany Adamcové, na jejíž pochybení upozornilo právě její okolí.

⁸⁰ Eva PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Benešova*, s. 219.

⁸¹ SOkA Plzeň - jih, AM Kasejovice Nové právo útrpné, art. XIX, § 24.

⁸² TAMTÉŽ, § 21.

⁸³ TAMTÉŽ, art. XVII.

⁸⁴ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s.84.

⁸⁵ SOkA Blovice, AM Kasejovice, Nové právo útrpné, art. XVII.

Zuzana Adamcová počala se svým milencem Franckem Krejčím dítě, které však podle jejích slov nedonosila a porodila již mrtvé.⁸⁶ Mladá žena měla plán, jak se zemřelým dítětem naložit. Chtěla je, až všichni budou v kostele, odložit do kostnice a prostě doufat, že na ní nikdo těhotenství nezaznamenal, a že tedy nebude za matku nalezeného zemřelého novorozeněte považována. Zda si skutečně nikdo Zuzanina těhotenství nevšiml, je otázka, neboť gravidní nesezdané ženy se sice snažily své budoucí mateřství utajit přehrnováním šatů přes břicho a simulací menstruačního cyklu,⁸⁷ ale utajit pokročilý stupeň těhotenství bylo zajisté značně problematické. Navíc ze Zuzaniny výpovědi jasně vyplývá, do jaké míry a jakým způsobem sociální kontrola fungovala.

...když jsem ze shora po hřebíku slezla, ptala se mě (podruhyně), od čeho mám tak ruce obě pokrvavený, já jí odpověděla, že jsem svého času dlouho neměla... ona na to neřekla ani vlasu nic, šla k starým šenkýřovům a tam pověděla, že mám ruce pokálený, že se jí to nelíbí. Poněvadž je šenkýřka stará mladší babou, běžela hned starší babě do vsi Kohoutce a přišli ke mně obě a pravily mi, na tobě známe, já z toho leknutí hned jsem se přiznala a dítě umrlé, tak jak na svět přišlo, jim ukázala...⁸⁸

Zuzana, takto přistižená při pokusu skrýt mrtvé dítě na půdě, byla okamžitě zadržena, ale nebýt všímavé podruhyně, možná by se příběh odvíjel poněkud jiným, pro tyto případy možná obvyklejším, směrem. Zuzana by podle svého plánu odnesla dítě do kostnice, kde by jej našel hrobník, a rozběhlo by se pátrání po rodičce nalezeného nebožátka. A je možné, že pokud skutečně nikdo na Zuzaně její těhotenství nezaznamenal a porod by na ní nepoznaly ani přivolané porodní báby,⁸⁹ podařilo by se jí její prohřešek utajit a zařadila by se k těm členům raně novověké společnosti, kterým se zdařilo uniknout sociální kontrole.

⁸⁶ SOkA Blovice, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcové před kasejovickým městským soudem ze 16. července 1745.

⁸⁷ Jaroslav DIBELKA, *Tajemství*, s. 38.

⁸⁸ SOkA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcové před kasejovickým městským soudem ze 16. července 1745.

⁸⁹ Porodní báby byly přivolávány k případům smilstva, znásilnění či infanticidia a měly posoudit ku příkladu zda se dítě narodilo donošené nebo zda dotyčná byla či nebyla těhotná. Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 38-39.

III. 2 Možnosti selhání sociální kontroly

Už samotné těhotenství nesezdané ženy, jež uniklo pozornosti pachatelčina okolí, nebo bylo jejím okolím tiše tolerováno, je důkazem selhání mechanismů sociální kontroly, jichž bylo venkovské obyvatelstvo nedílnou součástí. Důvodem tohoto selhání pravděpodobně bylo svébytné pojetí morálky na raně novověkém venkově, kde bylo smilstvo vcelku běžné, a nebylo tedy považováno za nijak zvlášť velké provinění,⁹⁰ ale také respekt vůči zámožnějším vrstvám venkovského obyvatelstva, neboť právě bohatstvím pachatele svědci často zdůvodňovali svůj pasivní přístup k spáchanému deliktu.⁹¹

Ačkoli se vrchnost pokoušela smilstvo potírat. Důvodem mohla být snaha prosadit morální hodnoty katolické církve, ale i pokus zabránit případným tragédiím svobodných matek, které v bezvýhodné situaci sáhly svému nechtěnému potomkovi na život.⁹² Její opatření se z větší části míjela účinkem. Dokonce se zdá, že počet smilníků narůstal.⁹³ Tuto domněnku však nelze s jistotou potvrdit, protože odhadnout skutečný počet jedinců, kteří se dopustili tohoto deliktu dost dobře nelze. Smilstvo totiž bylo odhaleno pouze tehdy, byla-li žena přivedena do jiného stavu a předmanželský vztah se z jakéhokoli důvodu nepodařilo legalizovat sňatkem. Ani tato situace však nemusela být pro delikventy nijak zvlášť tragická, protože představitelé městských soudů jakožto členové vesnické komunity vyznávající stejné hodnoty jako jejich sousedé a přátelé projevovali značnou shovívavost a snažili se přistiženým zajistit beztrestnost umožněním rychlého uzavření sňatku. Represivní opatření tedy

⁹⁰ Mravnostní přečiny byly druhou nejčastější formou překročení norem raně novověké společnosti. Srov. Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví*, s. 714; TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova*, s. 79; Eva PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Benešova*, s. 224-225; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví městeček Prčice a Sedlec*, s. 247-248.

⁹¹ ...*Já sem věděla dobře, že ona těhotná jest, poněvadž jednomu každému u nás povědomo bylo že to se sedlákem Kozlem svým hospodářem takový tělesný skutek učinila, z nás pak ale prostých žádný o tom mluvíti nechtěl neb její hospodář Matěj Kozel velký boháč jest, kterému jsme žádnou handbu učiniti nechtěli.*... vypověděla v procesu s Ludmilou Houlíkovou obviněnou z infanticidia její někdejší hospodyně, z jejíž výpovědi bohužel nevyplývá, zda Matěji Kozlovi nechtěla *handbu učinit* z respektu nebo naopak z obavy z jeho zámožnosti. SOkA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech Kateřiny Duchkové z 20. dubna 17459.

⁹² Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 90.

⁹³ Srov. Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví*, s. 714; Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 80-96.

byla uplatňována především proti těm jedincům, kteří na sebe upozornili jiným deliktem, nejčastěji infanticidiem-nebo těhotenstvím, které nemohlo být legalizováno, protože partneři byli příbuzní, nebo jeden z nich již žil v manželském svazku.⁹⁴

Venkovské obyvatelstvo jakožto jedna z nejvýznamnějších složek sociální kontroly bylo tedy zároveň jejím nejslabším článkem. Příčinu je třeba hledat v odlišné kultuře a morálce venkova, které nelze definovat pouze na základě normativních pramenů, neboť norma popisovala ideál, jenž se od reálného života značně vzdaloval, a navíc to byl ideál státních, vrchnostenských či církevních hodnostářů a úředníků. Nikoli ideál, který by byl vlastní venkovskému obyvatelstvu. Venkov měl svou vlastní morálku, a proto jeho obyvatelé byli ochotni tolerovat mnohem víc, než soudobá norma povolovala.⁹⁵ Důvodem bylo pravděpodobně lpění na tradicích a jen velmi pozvolné prosazování nových církevních či vrchnostenských nařízení. A také jistý pocit solidarity, který mezi obyvateli obce zajisté panoval. Složka sociální kontroly tvořená venkovským obyvatelstvem tedy velkoryse přehlížela drobné krádeže či smilstvo, které vzhledem ke své četnosti nezbudily nijak zvlášť velký rozruch,⁹⁶ a spouštěla svou dohlížecí funkci až v okamžiku, kdy došlo k nějakému závažnému narušení pořádku těžkými zločiny jako bylo infanticidum, žhářství či kacířství.⁹⁷

⁹⁴ Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví*, s. 715.

⁹⁵ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 92.

⁹⁶ Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných*, s. 163.

⁹⁷ TAMTÉŽ, s. 170.

IV. MARGINALIZACE SKUPINY A INDIVIDUA V RANÉM NOVOVĚKU

Richard van Dülmen uvádí, že za jednu z nejvyšších lidských hodnot v raném novověku lze považovat dobrou pověst. Osobní bezúhonnost byla podmínkou pro dobré vztahy se sousedy, získání úřadu či úspěšnou sňatkovou politiku. Jak velký význam přikládal raně novověký člověk své pověsti dokazuje vysoký počet procesů s nactiutrhači. Urážky na cti lze do jisté míry považovat za jakýsi druh zábavy a měření sil, ale důvodem nactiutrhačného útoku mohla být i dlouholetá rivalita či touha po pomstě.

Spory o čest měly svá nepsaná pravidla. V první řadě zde hrálo důležitou roli obecenstvo. K nactiutrhačným výrokům v podstatě vždy docházelo na veřejných místech a před co největším počtem svědků. Oblíbeným místem pro vyřčení urážky nebo jiný nactiutrhačný útok byl hostinec, kde kumulace lidí i informací dosahovala nejvyšších hodnot, a navíc si zde útočník mohl dodat kuráž alkoholem. U mužů se urážky soustřeďovaly především na osobní bezúhonnost, poctivost povolání a počestnost původu. Ženy pak byly napadány nejčastěji pro údajnou nemravnost a nepočestnost pohlaví.

Stavovská rovnost útočníka i napadeného byla dalším nepsaným pravidlem tohoto typu sporů, neboť nebylo přípustné reagovat na urážku někoho níže postaveného. Situace se změnila, byla - li urážka vyřčena osobou rovnocenného postavení. Reagovat na ni pak bylo v podstatě nutností. Nedošlo - li k veřejnému obnovení poškozené cti, mohlo to pro napadeného jedince znamenat sociální izolaci, a tedy značné zhoršení životních podmínek. Sousedé dotyčnému nemuseli poskytnout potřebnou pomoc v době nemoci, řemeslník nenacházel odbytu pro své výrobky, služebná ztratila či nezískala práci. Proto napadený zpravidla na urážku své pověsti reagoval, buď bezprostředně obdobnou urážkou a následně násilím, které často přerostlo v hromadnou rvačku, nebo soudní žalobou. Zdá se, že pověst - ať dobrá či špatná - byla základem sociálního statutu v rámci obce i

v rámci sociální skupiny. Každý tedy musel ochraňovat nejen svou osobní čest, ale i kolektivní čest své sociální skupiny.⁹⁸

Větší nebezpečí než veřejná urážka mohlo pro bezúhonnost raně novověkého člověka představovat obvinění ze spáchání trestného činu, protože smrtelnou ranou pro jeho čest mělo být už pouhé setkání s tehdejší justicí nebo katem. Zda byl dotyčný shledán vinným, či nikoli, nemuselo mít pro jeho okolí vůbec význam. V okamžiku, kdy byl pouze nařčen ze zločinu, mohl se stát v očích ostatních zločincem. Pak by byl nemilosrdně vyčleněn z počestné společnosti a odsouzen k životu na okraji.⁹⁹ Toto pojetí významu dobré pověsti a jejího pozbytí však rozhodně neplatí absolutně.

Pro raně novověkého člověka měla dobrá pověst určitý význam. Dokladem jsou již zmiňované procesy s nactiutřači,¹⁰⁰ a především poznámky v právních kodexech dané doby, v nichž právě počestnost, nebo naopak nepočestnost každého jednotlivce hrála velmi důležitou roli. Příkladem budiž velmi komplikovaně prokazatelné nařčení ze znásilnění, při němž se tak snadno stával z oběti spoluviník, ne – li přímo pachatel.¹⁰¹

Počestnost tedy hrála v životě člověka významnou roli, ale vymezovat tuto hodnotu pouze na základě normativních pramenů je značně zavádějící, protože norma popisovala ideál a od reálného života se zásadně lišila. Navíc, jak lze usuzovat z četných procesů se smilníky, venkov měl pravděpodobně svou vlastní morálku a jeho obyvatelé byli ochotni tolerovat mnohem víc, než soudobá norma dovoľovala.¹⁰² Důvod lze hledat ve velmi pozvolném prosazování církevních a dalších nařízeních, kdy pro venkovskou

⁹⁸ Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 7-18.

⁹⁹ TAMTÉŽ, s. 46.

¹⁰⁰ Za důkaz, že nactiutřačným útokům nebyla v raně novověké společnosti přikládána až taková důležitost a nebyly považovány za tak nebezpečné jako hrdelní zločiny, lze považovat fakt, že rozsudky v těchto sporech vynášel rychtář, nikoli městský soud. Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 34.

¹⁰¹ Koldínův zákoník rozlišuje dva případy znásilnění. Znásilnění na více méně veřejném místě, kde mohla napadená volat o pomoc a nevolala – li, znamená to, že s jednáním pachatele v podstatě souhlasila. A znásilnění na místech odlehlých, kde sice napadená o pomoc volat mohla, ale bylo silně nepravděpodobné, že ji někdo uslyší. A právě v případě tohoto druhého typu znásilnění hrála pověst ženy nesmírně důležitou roli, protože pokud byla její pověst špatná – jednalo se ku příkladu o ženu již padlou – nebyla její žalobě a svědectví přikládána patřičná váha. Jaroslav JIREČEK (ed.), *Práva městská*, čl. M. XXXII, s. 309 a čl. M. XXXIII, s. 309.

¹⁰² Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 76-96.

společnost ku příkladu nebyl uzavřen sňatek až po oficiálním obřadu v kostele, ale již ve chvíli vyslovení manželského slibu.¹⁰³

Zcela nelze souhlasit ani s tvrzením, že pouhé nařčení ze spáchání zločinu očernilo člověka natolik, že ten pak již nebyl více počítán k pořádané společnosti, že odmítavý postoj jeho okolí ho vyčlenil z komunity počestných lidí a že tomuto nešťastníkovi pak nezbývalo nic jiného, než se přiřadit k marginálním vrstvám obyvatelstva. Vzhledem k míře lehčí trestné činnosti na venkově¹⁰⁴ je totiž docela dobře možné, že vesnická komunita nepřikládala případnému lehčímu provinění nijak zvlášť velký význam.

Přesto existovaly skupiny obyvatelstva, které měly jen omezenou možnost se proti nactiutrhačným útokům bránit, a tak byly raně novověkou společností považovány za bezectné. Je nasnadě, že většina těchto sociálních skupin patřila mezi chudé, neboť raný novověk chudobu často spojoval se specifickými hříchy jako jsou závist, krádež a další činy, které odsouvaly chudé na samý okraj společnosti.¹⁰⁵ Toto zjištění otevírá otázku, zda si bylo možno čest koupit a zda chudé vrstvy společnosti byly považovány za bezectné či málo počestné pro nedostatek majetku, nebo pro skutečnou absenci morálních hodnot.

Čest tedy nebyla vrozeným nebo navždy získaným statkem.¹⁰⁶ Člověk se mohl jako bezectný narodit, ale také mohl svým chováním a jednáním v průběhu svého života svoji čest poškodit či ztratit. Tento jev zřejmě úzce souvisel s potřebou každého jedince někam patřit, nebo lépe řečeno vyhranit skupinu či skupiny, k nimž dotyčný náležel, neboť tato příslušnost mu dávala pocit jistoty a faktického i symbolického zakotvení ve společnosti. Logickým dopadem takového přístupu bylo negativní vymezení sebe sama a své skupiny vůči ostatním, vůči těm druhým. Úloha těch druhých, přesněji řečeno jiných, pak byla přidělena především minoritním společenským skupinám. Bezectností a s ní související sociální izolací byly tedy nejvíce ohroženy ty skupiny obyvatel, jejichž způsob života či obživy se neslučoval

¹⁰³ Jaroslav DIBELKA, *Obranné strategie „zmrhaných“ žen*, s. 8.

¹⁰⁴ Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví*, s. 714; Srov. TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova*, s. 79; Eva PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Benešova*, s. 224-225; TÁŽ, *Hrdelní soudnictví městeček Prčice a Sedlec*, s. 247-248.

¹⁰⁵ Bronislaw GEREMEK, c.d., s. 37.

¹⁰⁶ Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 7.

s názory raně novověké společnosti o správném chování a vystupování. Na okraj společnosti se jedinec či celá skupina mohli posunout činem, jímž vybočili z představ o vhodném chování, nebo porušením ustálené normy. A samozřejmě existovali jedinci a skupiny lidí, kteří se již se znamením jinakosti narodili.¹⁰⁷

IV. 1 Bezectnost vrozená

IV. 1. 1 Židé

Je nasnadě, že jednou z bezectných skupin vytlačených na okraj raně novověké společnosti, která nemohla a pravděpodobně ani sama nechtěla překročit hranice své odlišnosti, byli židé. Židé, vnímání ostatní společností spíše z hlediska náboženského než etnického a obecně pokládání za neschopné asimilace, byli od 16. století pod tlakem křesťanské náboženské ideologie považováni za ztělesnění d'ábla. Přitom v západní Evropě původně požívali značných privilegií. Jako zprostředkovatelé mezinárodního obchodu byli chráněni královskými výnosy, nosili stejné šaty jako ostatní obyvatelstvo a měli stejná práva jako křesťané. Ke zhoršení postavení židovského obyvatelstva došlo až po křížových výpravách a protižidovské postoje kulminovaly v 16. a 17. století. Židé byli postupně vytlačováni do ghett, museli se od křesťanů odlišovat oděvem a byli podrobováni dalším a dalším omezením. Všechna tato opatření židovské obyvatelstvo stále více izolovala od ostatní společnosti. Židé však nebyli vytěsněni na okraj jen díky svému chování, ale především díky svému náboženství, jímž se výrazně odlišovali i od ostatních marginalizovaných skupin. Členové této společenské skupiny se v očích raně novověkého člověka beze cti rodili a beze cti i umírali. Jejich náboženství a životní styl z nich vytvořily speciální izolovanou skupinu, která však svou specifickou ještě utvrzovala tím, že

¹⁰⁷ Lud'a KLUSÁKOVÁ - Markéta KŘÍŽOVÁ - Karel KUBIŠ - Miloš ŘEZNÍK - Daniela TINKOVÁ, *Místo úvodu. „My“ a „oni“ - náčrt teoretické reflexe problematiky*, in: *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Acta universitatis Carolinae, Philosophica et historica 5-1999, Studia historica LII, Praha 2003, s. 11-28, s. 11.

neměla zájem přizpůsobovat se stylu života ostatních členů dané pospolitosti.¹⁰⁸

IV. 1. 2 Cikáni

Židé však nebyli jedinou specifickou marginalizovanou skupinou. Jisté zvláštnosti mělo i cikánské obyvatelstvo, které svou tajemností a odlišností zneklidňovalo Evropu od 15. století.¹⁰⁹ Označení cikán nemělo v raném novověku etnický význam. Tímto termínem mohl být pojmenován každý, kdo přijal cikánský, tedy potulný způsob života.¹¹⁰ Cikáni se zprvu vydávali za poutníky z Egypta a díky tomuto statutu je evropské obyvatelstvo vlídně přijímalo a poskytovalo jim almužnu.¹¹¹ Postupně jim byla podpora odmítána a členové tohoto etnika se začali živit kromě žebrání také magií a krádežemi.¹¹² Jenže právě magie a věštění cikánům vynesly nebezpečné označení pohanů a kacírů.¹¹³ Navíc jejich potulný způsob života nevyvolával u domácího usedlého obyvatelstva důvěru.¹¹⁴

Vrchnost, především na žádost poddaných, začala postupně uplatňovat různá proticikánská opatření,¹¹⁵ jimiž byli příslušníci těchto kočovných skupin v podstatě postaveni mimo zákon, a každý je tak mohl beztrestně usmrtit.¹¹⁶ Cikánům byl zapovězen vstup na území většiny států a zároveň byly velké skupiny cikánského obyvatelstva z těchto zemí vypovídány.¹¹⁷ Díky určitým strategiím přežití, však mohli cikáni působit i na zakázaném

¹⁰⁸ Jean DELUMEAU, *Strach na západě ve 14. až 18. století II. Obležená obec*, Praha 1999, s. 102-127.

¹⁰⁹ Jiří HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha 2004, s. 19.

¹¹⁰ Z tohoto důvodu je v práci užíván pojem cikáni nikoli Cikáni či dokonce Rómové, neboť tato označení vyvolávají dojem etnicky jednotné skupiny, která má navíc stejné (moderní, etnické, skupinové) sebevědomí jako současné rómské etnikum. Srov. Jiří HANZAL, c.d., s. 6.

¹¹¹ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 134.

¹¹² TAMTÉŽ, s. 150.

¹¹³ Jiří HANZAL, c.d., s. 20.

¹¹⁴ Být usedlý znamenalo být usazený v konkrétním městě či vesnici, být členem venkovské nebo městské obce, nebo žít v domácnosti takového člena, tedy hospodáře, a podléhat jeho autoritě. V obecnějším slova smyslu usedlý byl člověk začleněný do jakéhokoli územně organizovaného celku. Usedlost a neusedlost se tak vážala na způsob života. Pavel HÍML, *Zrození vagabunda*, Praha 2007, s. 16.

¹¹⁵ Jiří HANZAL, c.d., s. 142.

¹¹⁶ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 139.

¹¹⁷ Jiří HANZAL, c.d., s. 38.

území. Jednak využívali oboustranně výhodných kontaktů s nižšími vrstvami obyvatelstva,¹¹⁸ přičemž zneužívali i jeho víry v magii a ve své kouzelnické schopnosti. Navíc byli – li náhodou chyceni a postaveni před soud, tvrdili, že nikdy neslyšeli o žádných zákazech a nařízeních týkajících se jejich osoby.¹¹⁹ Nemluvě o skutečnosti, že zvláště menší města se stíhání cikánských kočovníků vyhýbala, seč mohla, neboť tyto často vleklé procesy znamenaly pro městskou pokladnu značnou zátěž.¹²⁰ Podle Martina Rheinheimera proticikánské represe kulminovaly po skončení honů na čarodějnice, neboť převzaly ve zdánlivě racionálnější formě funkci čarodějnických procesů.¹²¹ Objevily se i pokusy o likvidaci odlišné totožnosti cikánů a jejich včlenění mezi ostatní obyvatelstvo. Proto bývaly těmto kočovníkům odnímány jejich děti a dávány na výchovu do usedlých rodin, tyto pokusy však byly většinou zcela neúspěšné.¹²²

IV. 2 Bezectnost získaná

IV. 2. 1 „Skuteční“ a „falešní“ chudí

Společnost raného novověku si plně uvědomila problém chudoby a začala chápat žebráky jako cosi negativního.¹²³ Snad proto se v 16. století začala odlišovat skupina lidí vnímaná jako „skuteční chudí“, zahrnující chudé vdovy, opuštěné ženy, sirotky, staré a nemocné,¹²⁴ od ostatních chudých považovaných za „falešné“, kteří neodpovídali představě o řádném chování „skutečného chudého.“ „Falešní chudí“ tak byli vytlačeni zcela na okraj společnosti,¹²⁵ neboť jen ten, kdo se choval podle určitých norem, mohl očekávat od svého okolí pomoc a podporu.¹²⁶

Na rozdíl od středověku, kdy byli chudí považováni za potřebné, neboť umožňovali ostatním lidem darovat almužnu a učinit tak dobrý skutek, který

¹¹⁸ TAMTÉŽ, s. 135.

¹¹⁹ TAMTÉŽ, s. 147.

¹²⁰ Jaroslav DIBELKA, „*Kde my se máme podít*“, s. 192.

¹²¹ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 141.

¹²² Jaroslav DIBELKA, „*Kde my se máme podít*“, s. 194.

¹²³ Bronislaw GEREMEK, c.d., s. 12-126.

¹²⁴ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 75.

¹²⁵ TAMTÉŽ, s. 73-74.

¹²⁶ TAMTÉŽ, s. 77.

je posunut blíže spáse,¹²⁷ raně novověká společnost se k chudobě stavěla značně negativně. Odmítala uznat „skutečnými chudými“ hodnými její podpory v podobě almužen či chudinských dávek chudé neusedlé, zdravé a schopné práce.¹²⁸ Navíc považovala za žádoucí pokusit se tyto výše zmíněné „falešné chudé“ převychovat v nucených pracovnách, jejichž cílem bylo výchovou k práci potírat nejen chudobu, ale i nemravnost.

Potulným žebrákům se podsouvalo všechno zlé a nemorální. Tito chudí, kteří neměli pevnou vazbu k žádné společnosti a už jen tím děsili své usedlé protějšky,¹²⁹ byli stále více kriminalizováni a v očích raně novověké společnosti se posouvali do blízkosti zločinců. Pravdou je, že od potulky byl jen krůček ke zločinnosti a žebrota, někdy kombinovaná s podomním obchodem, byla často jen zástěrkou pro krádeže a další kriminální činnost.¹³⁰ Speciální podskupinou tuláků a žebráků byli jednak potulní umělci, kteří byli jen velmi málo odlišováni od žebráků zpívajících zbožné písně,¹³¹ a nezaměstnaní žoldněři a lupiči. Ti se nechávali najímat jako „vojáci“ při řešení různých sporů, ale často jednali na vlastní pěst, a přispívali tak k růstu zločinnosti na daném území.¹³²

IV. 2. 2 Specificky ženská kriminalita

Ženy byly ohroženy chudobou více než muži, neboť jejich plat býval dvakrát až čtyřikrát nižší,¹³³ a navíc hledaly mnohem obtížněji uplatnění na trhu práce. Jako takové byly pracující ženy v povědomí veřejnosti více ohroženy kriminalitou, neboť je společnost do určité míry ztotožňovala s prostitutkami a vytěsňovala je ze svého středu.¹³⁴

Ačkoli se ženy podílely i na „běžné“ kriminální činnosti, měla ženská kriminalita svá specifika. Na příklad výše zmíněná prostituce byl zločin připisovaný pouze ženám. Ať už se ženy věnovaly nejstaršímu řemeslu jen příležitostně, nebo byly prostitutkami profesionálními, předpokladem a

¹²⁷ Bronislaw GEREMEK, c.d., s. 27.

¹²⁸ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 78.

¹²⁹ Pavel HÍML, *Zrození vagabunda*, s. 16.

¹³⁰ TAMTÉŽ, s. 82-112

¹³¹ Bronislaw GEREMEK, c.d., s. 57-58.

¹³² Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 121-122.

¹³³ Bronislaw GEREMEK, c.d., s. 102.

¹³⁴ TAMTÉŽ, s. 68.

zároveň i logickým důsledkem prostituce bylo vyvázání ze sítě sociálních vztahů. Podobně jako žebráci byly i nevěstky středověkou společností tolerovány, neboť odváděly pozornost svobodných mužů od počestných žen a dívek. Ale pod vlivem rostoucí nejistoty a strachu vyvolaných morovými ranami a dalšími faktory nastupujícího novověku byly prostitutky, stejně jako žebráci, stále více vytěšňovány na okraj společnosti. Sexuální represe narůstala na síle zvláště mezi léty 1550 až 1700. V této době byly nevěstky stíhány stále tvrdšími potupnými a silně stigmatizujícími tresty, přičemž potrestaná žena nemusela nutně provozovat nejstarší řemeslo, neboť pro obvinění z prostituce stačilo, aby vedla promiskuitní život.¹³⁵

Čarodějnictví sice nebylo pouze ženským zločinem, ale při procesech s čarodějnicemi připadalo deset žen na jednoho muže.¹³⁶ Důvod je nutné hledat v pohledu společnosti na ženu. Raně novověká společnost začala Evu nebezpečně ztotožňovat se Satanem, čímž se žena jako taková stávala zbraní ďáblou. ¹³⁷ Ženy byly přirovnávány k židům, neboť pod jejich vnější pokorou se stejně jako u židů měla skrývat pýcha, a navíc byly považovány za nenapravitelné. Podle dobových názorů žena nebyla tak dobře vybavena rozumem a obezřetností jako muž, nechala se tedy snadněji ošálit démonem. Tyto a další ostré výpady proti něžnému pohlaví byly šířeny psaným i ústním projevem, se staly ospravedlněním honu na čarodějnice a podpořily demonizaci ženy i sexuality.¹³⁸ Přesto raný novověk, který zcela v souladu s tehdy módním novoplatónstvím spojoval krásu s dobrem a ošklivost naopak se zlem, viděl čarodějnici především ve ženě staré a ošklivé.¹³⁹

Typicky ženským proviněním bylo infanticidium a s ním související smilstvo. Pojem infanticidium nebyl v 17. a 18. století běžně užíván. V lékařské terminologii byl častější termín *supressio partu* a jeho národně jazykové ekvivalenty. V českém jazykovém prostředí byl běžný výraz „zahubení neřádně nabytého plodu“ či dítkovražda. Pojem infanticidium evokuje zabití jakéhokoli dítěte, ale v této práci bude užíván jako označení

¹³⁵ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 57-61

¹³⁶ Jean DELUMEAU, c.d., s. 172.

¹³⁷ TAMTÉŽ, s. 57-58.

¹³⁸ TAMTÉŽ, s. 160-164.

¹³⁹ TAMTÉŽ, s. 188-189.

pro vraždu většinou nemanželského novorozeněte, zejména vlastní matkou.¹⁴⁰

Infanticidium lze považovat za jakýsi projev regulace plodnosti v době neexistující antikoncepce. Někteří autoři tvrdí, že i v době raného novověku se příliš početné rodiny dopouštěly tichých poloúmyslných „vražd neviňátek,“ jež se podařilo utajit před ostatními členy společnosti, a tedy i před dobovou justicí.¹⁴¹ Nakolik bylo možno těhotenství a případné infanticidium skrýt před okolím, je otázka. Nepopiratelným faktem však zůstává, že před soudem končilo jen malé procento svobodných matek, a to především těch, které nedokázaly svoji problematickou situaci vyřešit jinak než usmrcením novorozeného dítěte. Nemalá část těchto žen pravděpodobně vůbec neměla v úmyslu své dítě usmrtit a učinila tak až ve stavu poporodního nervového vypětí, a navíc mnohé děti zajisté zemřely zcela přirozenou smrtí.

Infanticidii zpravidla předcházela zločin smilstva. Smilstva se samozřejmě dopouštěli i muži, ale tento delikt pro ně nemíval tak katastrofální následky jako pro ženy. Neboť, jak už jsem zmínila výše, ženina pověst byla nejvíce ohrožena nactiutračnými útoky na její mravnost a sexuální počestnost.¹⁴² Tak stačilo velmi málo a napadená dívka se mohla dostat do řečí, a navíc se jejím případem mohla začít zabývat světská spravedlnost, která právě z klepů a pomluv často získávala materiál pro zahájení vyšetřování.¹⁴³ A jak je patrné z Koldínových Práv městských nebo Constitutio Criminalis Josephina, zvláště v případě smilstva, kdy se dotyčná hájila tím, že šlo o smilstvo násilné, tedy znásilnění, hrála dobrá, či naopak špatná pověst ženy důležitou roli.¹⁴⁴

Tíhu obvinění z infanticidia nesla podezřelá většinou zcela sama. Bývala sice u soudu dotazována, zda jí někdo ...navozoval, aby ...je (dítě) z sebe vyhnala, nebo když (jí) Pán Bůh pomůže, zamordovala,¹⁴⁵ čímž se

¹⁴⁰ Srov. Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 313.

¹⁴¹ TAMTÉŽ.

¹⁴² Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 7.

¹⁴³ Regina SCHULE, *Kindsmörderinnen auf dem Lande*, in: Hans Medic – David Sabeau (edd.), *Emotionen und materielle Interessen. Sozialantropologische und historische Beiträge zur Familienforschung*, Göttingen 1984, s. 113-142, s. 131.

¹⁴⁴ Jaroslav JIREČEK, (ed.) *Práva městská*, čl. M. XXXIII, s.310.

¹⁴⁵ SOKA Blovice, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Kateřiny Slouhový z 13. května 1683.

vyslýchající snažili zjistit, zda pachatelce někdo při provedení zločinu přímo nepomáhal, nebo jestli ji alespoň slovně nenaváděl. V úvahu připadal milenec obviněné, její rodina nebo porodní bába, která na sebe mohla vzít roli andělíčkářky,¹⁴⁶ ale hlavní vinu nesla vždy nařčená sama. Navíc počet případů, kdy obviněná uvedla spolupachatele, je tak překvapivě nízký, že se opět nabízí domněnka, že před soudem končily pouze ty ženy, které nedokázaly svoji situaci včas vyřešit a jako samy porodily, tak se samy dopustily i infanticidia.

¹⁴⁶ Daniela TINKOVÁ, c.d., s. 316.

V. SMILSTVO A INFANTICIDIUM JAKO PRÁVNÍ PROBLÉM

Právní kodexy či selské řády a hospodářské instrukce se řadí k normativním pramenům a jako takové vytvářely jakýsi ideál, jemuž měl člověk raného novověku podřídit své jednání. Nikdy neodrážely historickou realitu, přesto představují jeden z možných zdrojů, jehož prostřednictvím lze jednání lidí v minulosti nahlížet. Tento typ pramene v první řadě představuje jakýsi návod, z něhož jedinec mohl vyčíst, jak se má chovat, nebo přesněji jakého chování se má vyvarovat. Písemnosti určující normu však byly produktem vládnoucích vrstev, ať už panovníka v případě právních kodexů, či vrchnosti, která vydávala svá nařízení nejčastěji ve formě selských řádů a hospodářských instrukcí, a proto vytvářejí vzor vystupování poddaného, který byl ideálem pro dané vládnoucí vrstvy a nikoli pro poddaného samého.

Jakou představu o svém bezúhonném jednání měli poddaní samotní nelze zcela bezpečně zodpovědět, neboť názor na tuto skutečnost mohl být u každého jedince silně individuální. Pravděpodobně se však alespoň v některých bodech lišila od představ vrchnosti, protože ta měla na poddané specifické nároky. Příkladem budiž situace, kdy vesnici stačilo znát jméno otce nemanželského dítěte, aby považovala pořádek narušený narozením takového dítěte za obnovený.¹⁴⁷ Ale byla to právě vrchnost, která narození nemanželského dítěte hodnotila jako přečin, jenž zasluhuje potrestat, a viníky stíhala hanobícími i peněžitými tresty.¹⁴⁸ Navíc je třeba si uvědomit, že mezi venkovským obyvatelstvem sice existovalo určité povědomí o mravních normách dané doby, ale protože si venkovan jen obtížně mohl tyto předpisy nastudovat z některého právního kodexu, převládala nad znalostí norem právních znalost norem náboženských, které byly mezi vesničany šířeny z kazatelen. Na druhou stranu pojmy hřích a zločin v myšlení raně novověkého člověka do značné míry splývaly, a navíc bylo jen nepatrně

¹⁴⁷ Nemanželské děti, jejichž otec byl znám, byly ve vesnické komunitě přijímány podstatně lépe než děti žen, které nemohly nebo nechtěly otce určit. Regina SCHULE, *Kindsmörderinnen auf dem Lande*, s. 141.

¹⁴⁸ Martin REINHEIMER, c.d., s. 63.

rozlišováno mezi privátní a veřejnou sférou života, proto se mnohé náboženské předpisy s právními normami překrývaly.¹⁴⁹

Ačkoli právní normy nemusely znát běžní obyvatelé vesnice nebo městečka, musela být jejich znalost alespoň částečně rozšířena mezi představiteli obce. Ti měli v raném novověku statut vrchnostenských úředníků a jejich úkolem bylo s pomocí rychtáře prošetřit jakékoli odchýlení od předpisů udávaných výše zmíněnými normativními prameny.¹⁵⁰ K této povinnosti se úzce vztahoval od 16. století zcela běžný závazek vést takzvané inkviziční šetření, tedy neprošetřovat jen delikty, které byly žalovány soukromou stranou, protože tuto stranu poškozovaly,¹⁵¹ ale zcela samostatně vyhledávat jakékoli byt' sebeskrytější překročení státem, vrchností či církví určených pravidel.¹⁵² V tomto případě vystupoval jako žalobce rychtář dané obce, který mohl být i členem soudu. Obviněný tak stál proti veřejnému žalobci a byl vůči němu ve značně nerovnoprávném postavení.¹⁵³

Samotné trestní řízení začínal právě rychtář, který, poté co se mu donesla zmínka o spáchání zločinu, musel záležitost na místě prošetřit a zjistil – li, že se nejedná o pouhou pomluvu nebo dezinformaci, okamžitě zasílal zprávu vrchnosti a zajišťoval potencionální viníky. Byl – li zločin oznámen přímo ve vrchnostenské kanceláři, vysílal rychtáře na místo činu sám hejtman.¹⁵⁴ Rychtář tedy tvořil výkonnou složkou městského soudu. Vrchnost tak pohnala podezřelé před soud sestávající z purkmistra, konšelů, krevního písaře, který mohl být nahrazen i městským písařem zvaným syndikus,¹⁵⁵ soudního sluhy a případně rychtáře. Městský soud však v 17. a 18. století už neměl nijak zvlášť rozsáhlé kompetence. Jeho hlavním úkolem bylo vyslýchat obviněné a svědky a jejich pečlivě zaznamenané výpovědi zasílat apelačnímu soudu, který přesně určoval, jak se má při procesu

¹⁴⁹ Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 109.

¹⁵⁰ Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15.-19. století*, Praha 1930, s. 87.

¹⁵¹ Tento typ procesu byl nazýván akuzační. Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 50.

¹⁵² Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995, s. 143-144.

¹⁵³ Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 34.

¹⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 49.

¹⁵⁵ Každý městský soud musel zaměstnávat tak zvaného krevního písaře, jehož úkolem bylo doslovně zaznamenávat výpověď vyslýchaných. TAMTÉŽ, s. 33.

postupovat.¹⁵⁶ Kromě příkazů apelačního soudu se konšelé a purkmistr řídili jednotlivými vrchnostenskými nařízeními a normami uvedenými v právních kodexech. Do průběhu soudního vyšetřování mohl také zasahovat krajský úřad v čele s krajským hejtmanem.¹⁵⁷

Prvním ucelenějším pokusem o kodifikaci trestního práva byl Koldínův zákoník, který se částečně překrýval s právní platností zákoník Josefa I. Oba výše zmíněné právní kodexy stejně jako mnohá vrchnostenská nařízení věnují nemalou pozornost i mravnostním deliktům, neboť přečiny jako smilstvo a cizoložství byly vnímány nejen jako hřích, který spadal čistě do soukromé sféry života jedince, ale i jako zločin, jenž ohrožoval celou společnost. Zatímco prosté smilstvo bylo chápáno pouze jako lehčí delikt a po jeho odhalení nenásledoval kapitální trest, v případě cizoložství, incestu a na smilstvo se vážícího abortu nebo infanticidia se jednalo o hrdelní zločiny a sankcí za ně měl být různě modifikovaný trest smrti.

Koldínův zákoník praví, že smilstvo... se vykonává tehdy, když by panna aneb vdova od někoho sprzněna byla. A děje se dobrovolně, to jest., když by panna aneb vdova sama k tomu svolila.¹⁵⁸ Trestem za smilstvo mělo být ... metlami ven z města vymrskání.¹⁵⁹ Zvláštním typem smilstva byl incest, to jest... obcování osoby pohlaví mužského s osobou pohlaví ženského krví aneb příbuzenstvím sobě spojených...¹⁶⁰ V Koldínově zákoníku není uveden přesný trest za incest, říká se zde pouze, že tento trest má být těžší než trest za cizoložství. Jako cizoložství bylo chápáno smilstvo, kdy jeden, po případě oba dva cizoložníci už vstoupilo do manželského svazku a jejich zákonní partneři byli dosud naživu. Po usvědčení z tohoto přečinu měl podle zákona následovat trest smrti.

Problematická byla situace ohledně znásilnění, protože tento delikt se jen obtížně dokazoval. Byla – li žena napadena násilníkem na více méně veřejném prostranství, měla křičet a ... za pomoc křikem lidi žádati...,¹⁶¹ jinak se usuzovalo, že k intimnímu styku sama svolila. Jiná byla situace, došlo – li ke znásilnění na opuštěném místě, kde nebylo možné křikem

¹⁵⁶ Karel MALÝ, c.d., s. 139.

¹⁵⁷ Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 40.

¹⁵⁸ Jaroslav JIREČEK (ed.), c.d., čl. M. XXIX, s. 308.

¹⁵⁹ TAMTÉŽ.

¹⁶⁰ TAMTÉŽ, čl. N. I, s. 313.

¹⁶¹ TAMTÉŽ, čl. M. XXXII, s. 309.

přivolat pomoc. Tehdy měla znásilněná žena ihned po spáchání zločinu ukazovat lidem stopy po zločinu, aby byla... od práva na své cti opatřena, aby tím potomě od žádného dotýkána nebyla.¹⁶² Navíc byl – li násilník svobodný, mohla po něm poškozená požadovat sňatek.¹⁶³ V případech znásilnění však hrála nesmírně důležitou roli ženina pověst, neboť... nevěstkám a jiným nepoctivým ženám při takových věcech věřiti se nemůže...¹⁶⁴

Hrdelními zločiny byly infanticidium a abort, kdy abortem byl myšlen potrat, tedy zabití dítěte dosud nenarozeného, zatímco infanticidium bylo usmrcení již narozeného dítěte zpravidla vlastní matkou. Koldínův zákoník nepředepisuje přesný trest za tyto dva výše zmíněné delikty, uvádí pouze, že viníci... podle uvážení účinku jednohokažděho ztrestání býti mají.¹⁶⁵

Zákoník Josefa I. se v otázkách mravnostních deliktů od Koldínova zákoníku příliš neliší, jen u incestu dodává, že ... ostatní pak kteří v zdalenejším stupni hřešejí, ti ne na hrdle sice... vždy však ostřeji než v obyčejném smilstvu ... přikřeji se trestí.¹⁶⁶ A v případě abortu a infanticidia uvádí přesné tresty. Po usvědčení z abortu následovalo stětí,¹⁶⁷ dítkovraždá byla trestána stětím, uložením do země, probodením srdce kulem a zahrabáním. Bylo – li dítě usmrceno zvlášť brutálním způsobem, mohl být pachatelce trest ztrestán, na příklad uštknutím rozpálenými kleštěmi či utětím ruky.¹⁶⁸

Nemravné chování nehodlala svým poddaným trpět ani vrchnost, důkazem toto jsou různá vrchnostenská nařízení, která se mravnostním deliktům hojně věnují. Často se trest určený vrchností shodoval s trestem, jenž za stejný delikt určovaly právní kodexy. Na příklad po odhalení cizoložství měl následovat trest smrti... jiným ku příkladu...¹⁶⁹ Zapovídáno bylo samozřejmě i smilstvo¹⁷⁰ a prostituce.¹⁷¹ Navíc se objevují taková

¹⁶² TAMTÉŽ, čl. M. XXXIII, s. 309.

¹⁶³ TAMTÉŽ, čl. M. XXXVI, s. 310.

¹⁶⁴ TAMTÉŽ, čl. M. XXXIII, s. 309.

¹⁶⁵ TAMTÉŽ, čl. M. XXXV, s. 310.

¹⁶⁶ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Nové právo útrpné, art. XIX, § 21.

¹⁶⁷ TAMTÉŽ, art. XVIII.

¹⁶⁸ TAMTÉŽ, art. XVII.

¹⁶⁹ Václav KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské*, s. 105.

¹⁷⁰ TAMTÉŽ, s. 135.

¹⁷¹ TAMTÉŽ.

nařízení, která měla nemravné chování nejen trestat, ale i mu předcházet. Příkladem budiž jedna ze soudních artikulí vydaná proboštem Vyšehradským na statku Žitenickém kolem roku 1650. Ta nakazuje pravidelné prohlídky všech nesezdaných dívek a vdov, čímž mělo být odhaleno případné mimomanželské otěhotnění a ... zlé neřády v smilstvu a cizoložstvu přetrhovány...¹⁷²

Nedílnou součástí soudního procesu byl výslech právem útrpným, neboť výpověď na mučidlech měla poměrně vysokou důkazní hodnotu, tedy alespoň v těch případech, v nichž nebylo možno rozhodnout bez tohoto procesního prostředku, ať dokazovala vinu či nevinu.¹⁷³ Navíc užívání tortury souviselo i s inkviziční povinností soudců, protože při výslechu právem útrpným mohl obviněný vyradit jména spolupachatelů. Zatímco Koldínův zákoník postup při tortuře pouze povšechně popisuje, zákoník Josefa I. této problematice věnuje nemalou pozornost.

Oba právní kodexy se shodují, že mučení nemá být příliš kruté... aby snad takovou jemu (vyslýchanému) na těle a zdraví nenapravitelnou škodu neučinilo.¹⁷⁴ Koldínův zákoník k tomu dodává, že... právo zajisté útrpné jest věc nejistá, nebezpečná, kterážto pravdu často zklamává...,¹⁷⁵ protože někteří jedinci jsou schopni přetřpět mučení a nedoznat vinu a mnozí jiní se tolik tortury obávají, že se přiznají ač neviní...A protož nesluší soudcům v tak velkých věcech kvapiti... Lépe jest, aby vinného zasloužení bez pomsty zůstalo, nežli aby nevinný nespravedlivě odsouzen býti měl.¹⁷⁶

Zprávy o průběhu výslechu zasílal městský soud úředníkům apelačního soudu a ti na základě těchto zpráv vynesli nad obžalovaným rozsudek. Tresty následující po odsouzení obviněného byly často velice kruté, ale tato krutost nebyla bezdůvodná. Potrestání odsouzeného mělo silně zastrašující charakter, mělo totiž odradit ostatní potencionální delikventy od spáchání zločinu. Navíc těžký veřejný trest vykonaný na pachateli v mysli tehdejší

¹⁷² TAMTÉŽ, s. 248.

¹⁷³ Karel MALÝ, c.d., s. 146.

¹⁷⁴ SOKA Blovice, AM Kasejovice, Nové právo, art XVI.

¹⁷⁵ Jaroslav JIREČEK, c.d., čl. S. XX, s. 387-388.

¹⁷⁶ TAMTÉŽ, čl. S. XXIII, s. 388-389.

společnosti obnovoval Boží řád, jenž byl spácháním trestného činu narušen.¹⁷⁷

Výslech právem útrpným byl užíván jako důkazní prostředek v nejasných procesech s delikventy, kteří byli podezřelí ze spáchání hrdelního zločinu. Je otázkou, jak se takto vyslýchaný člověk mohl případně vrátit k předešlému způsobu života. Problém nepředstavovalo jen skutečné či domnělé poškození cti vyslýchaného stykem s katem a justicí obecně¹⁷⁸ ale i případné trvalé zdravotní následky, které mu mohly zabránit v provádění určitých činností. Tento typ výslechu mohl nařídít pouze apelační soud, který se snažil zabránit jeho případnému zneužití.¹⁷⁹ O mírnost a opatrnost při užívání tortury se zasazovala i vrchnost. Ta neměla zájem rozšiřovat řady svých poddaných o obviněného, jenž byl sice shledán nevinným, ale nenávratně zmrzačen mučením, čímž by byla značně omezena jeho práceschopnost. A zajisté ani představitelé městského soudu, kteří jakožto členové venkovské komunity byli často nuceni prošetřovat přečiny svých přátel a sousedů, neměli potřebu působit svým druhům utrpení. Navíc tortura zatěžovala městskou pokladnu – katovi musela být jeho namáhavá práce řádně zaplácena.¹⁸⁰

Presto jediným stupněm mučení, který patrně nezanechával žádné následky, byla vazba. Palečnice v závislosti na technických proporcích a brutalitě užití drtily vyslýchanému první článek prstů a někdy též klouby. Následkem tohoto mučení byl minimálně trvalý estetický defekt. Důsledkem však mohlo být i narušení úchopového mechanismu a jemné motoriky prstů. Španělskou botou byla vyslýchanému stlačována holenní kost, čímž mohlo dojít k fraktuře kosti a také poškození kotníku a kolenního kloubu. Zlomenina se zpravidla zhojila bez větších následků, ale došlo – li k poškození kloubů, narušení mechanismu chůze a jejích modifikací bylo nevyhnutelné. Žebřík, jenž mohl být nahrazen tak zvaným suchým tažením sestávajícím z kladky a skrz ni protaženého provazu, způsoboval vykloubení končetin, zprvu pouze horních posléze i dolních, a jejich následné vytržení

¹⁷⁷ Daniela TINKOVÁ, *Zločin*, s. 110.

¹⁷⁸ Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 46.

¹⁷⁹ Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 54.

¹⁸⁰ SOKA Plzeň – jih, AM Kasejovic, Hrdelní pře, *Outrata s kriminální osobou Zuzanou Adamcovou z 24. ledna 1746.*

z kloubních pouzder, ale také porušení břišního svalstva. Tak docházelo k funkčním defektům na horních končetinách, kdy mohl být značně omezen rozsah jejich pohybu. Nejtěžší zdravotní následky mívalo světlé trápení. Při něm docházelo k popáleninám třetího stupně a bylo téměř jisté, že takto mučený jedinec v krátké době zemře, protože s ohledem na tehdejší hygienické podmínky bylo téměř jistotou, že vyslýchanému bude do ran zanesena infekce, která se roznese po celém těle a dotyčný tak zemře následkem těchto komplikací..

Délka rekonvalescence a míra poškození jednotlivých částí těla byla u každého vyslýchaného značně individuální, neboť závisela na jeho tělesné konstrukci a také na brutalitě, s níž bylo mučení provedeno. Obecně však lze říct, že nebyl – li obviněný vyslýchán pátým stupněm, po němž téměř bezpodmínečně následovala smrt, kosti mu srostly během šesti až osmi týdnů a další měsíc potřeboval na zlepšení funkčnosti poškozených končetin, která se dalším zatěžováním samozřejmě zlepšovala. Po tříměsíční rekonvalescenci by mučený měl být opět praceschopný a mohl se tedy zapojit zpět do běžného života.¹⁸¹

¹⁸¹ Lékařská problematika byla konzultována s rehabilitačním lékařem MUDr. Romanem Šťastným.

VI. ABORT A INFANTICIDIUM JAKO LÉKAŘSKÝ PROBLÉM

Bylo-li nalezeno tělíčko mrtvého dítěte, automaticky vzniklo podezření na spáchání trestného činu infanticidia a celá venkovská komunita, tvořící vysoce organizovaný orgán veřejné kontroly, se semkla a začala pátrat po pachatelce tohoto závažného zločinu.¹⁸² Ta byla obvykle poměrně rychle nalezena, zatčena a podrobena výslechu. Součástí vyšetřování bývala i prohlídka podezřelé ženy. Ačkoli tělesná prohlídka byla považována za značně zahanbující, a proto soudci často váhali s jejím nařízením,¹⁸³ byla podezřelá nakonec většinou přece jen prohlédnuta, protože svědectví pachatelčina okolí mohlo přinést jen nepřímé důkazy. Prohlídku prováděla nejčastěji porodní bába, která měla zjistit, byla – li dotyčná skutečně těhotná a zda již porodila.¹⁸⁴ Navíc měla porodní bába prohlédnout i tělíčko mrtvého dítěte a přezkoumat, zda novorozeně bylo schopno samostatného života mimo tělo matky a zemřelo, či naopak nezemřelo násilnou smrtí.

S postupujícím rozvojem soudní praxe a medicíny bývali tímto úkolem stále častěji pověřováni přísední chirurg a přísední lékař daného kraje.¹⁸⁵ Zatímco porodní báby byly obvykle na zjištěné okolnosti dotazovány při výslechu a jejich výpovědi se dochovaly ve formě výslechových protokolů, chirurg a lékař předávali své poznatky městskému soudu v podobě písemné lékařské zprávy.¹⁸⁶ Tento typ pramene se dochoval poměrně zřídka,

¹⁸² Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 317.

¹⁸³ TAMTÉŽ, s. 345.

¹⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 317.

¹⁸⁵ TAMTÉŽ.

¹⁸⁶ *...My níže psaní vyznáváme touto listinou..., že jsme provedli lékařské ohledání těla novorozeněte...kvůli podezření na vraždu dítěte. ... Jedná se o dítě mužského pohlaví, donošené s patřičným uspořádáním orgánů jak svědčí jejich velikost a síla, našli jsme u něj neoddělenou pupeční šňůru. Nehty na nohou mělo zmodralé, taktéž páteř a obě ouška. Na temeni hlavy však byla objevena velká rána s modřinou a zaschlou krví jdoucí až k uším na způsob jakéhosi dlouhého oblouku. Lebka byla proražená a po povrchním odkrytí mozkových plen, jakož i membrány objevena krevní sraženina s vodou, která vytekla. ...Z neporušeného hrudníku byly vyjmuty plíce, které když byly položeny do teplé vody neklesly ke dnu, ale plavaly na hladině... rána na hlavě a ztráta krve poukazuje na příčinu smrti...SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Lékařská zpráva sepsaná Václavem Alešem Butou přísedním fyzikem Prácheňského kraje a Josefem Longinem Jirešem přísedním chirurgem Prácheňského kraje ve Strakonících 9. června 1745.*

informace z něj získané nelze zevšeobecnit. Do jisté míry ale umožňuje zhodnotit úroveň lékařské vědy raného novověku a poodhalit pravdu o vině, či naopak nevině podezřelých žen na smrti jejich dětí a také nahlédnout složitou situaci těchto žen i z jiného než právního, či sociálního hlediska.

Jak vyplývá z výše uvedené ukázky, úkolem lékařské zprávy nebylo potvrdit či vyvrátit vinu podezřelé. Měla pouze zhodnotit stav fyzické schránky mrtvého novorozeněte, odhadnout, zda dítě bylo schopné samostatného života mimo tělo matky, či zda se narodilo již mrtvé a poukázat na pravděpodobnou příčinu smrti. Přesto se konšelé v průběhu výsledku na lékařskou zprávu odvolávali... dítě tvé ručky a nožičky... celé modré, hlavičku ale krví zalitou a lebku stlačenou mělo...,¹⁸⁷ ale ani oni nemohli na základě tohoto dokumentu obviněnou odsoudit, protože pokud se žena sama nepřiznala, o vině a nevině musel rozhodnout až apelační soud, který v těchto případech zpravidla nařizoval výslech právem útrpným.¹⁸⁸

VI. 1 Problematika infanticidia pohledem současné medicíny

Vražda či potrat nemanželského dítěte není jen problémem minulosti. I současná soudní medicína musí řešit případy, kdy bylo nechtěné dítě zprovozeno ze světa, a to často značně brutálním způsobem. Jedna z prvních otázek, kterou si soudní lékař musí položit, je, zda vůbec bylo novorozeně schopno samostatného života. Toho je dítě schopno ve třicátém, někdy dokonce v osmadvacátém týdnu těhotenství. Zjednodušeně lze říct, že i dítě narozené na konci sedmého či na počátku osmého měsíce těhotenství může přežít, samozřejmě za předpokladu, že se nenarodilo už mrtvé nebo s vrozenou vývojovou vadou, která by jeho životaschopnost zásadně oslabil.¹⁸⁹ Právě z tohoto důvodu bylo a je nutné určit stáří plodu, zjistit, zda dítě přišlo na svět živé, nebo zda zemřelo ještě před porodem a popřípadě jakým způsobem bylo usmrceno.

¹⁸⁷ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcovy z 20. září 1745.

¹⁸⁸ Karel MALÝ, c.d., s. 146.

¹⁸⁹ Eduard KNOBLOCH, *Lékařská kriminalistika*, Praha 1958, s. 291.

Donošený plod by měl měřit alespoň 50 cm a vážit minimálně 2700 g,¹⁹⁰ přičemž délka plodu je mnohem stabilnější ukazatel než jeho váha, která může silně kolísat.¹⁹¹ Václav Aleš Buta a Josef Longin Jireš tedy zcela správně v první řadě zkoumali... uspořádání orgánů... mrtvého dítěte... a jejich velikost a sílu.¹⁹²

Za další známku donošenosti byly v raném novověku považovány narostlé nehty a vlásky¹⁹³... tvé dítě živé na svět přišlo, poněvadž vlásky na hlavě a nehty na ručičkách a nožičkách mělo...¹⁹⁴ Tento znak však poukazuje na donošenost jen do určité míry. Je pravda, že donošené dítě má vlásky několik centimetrů dlouhé a nehty na rukou i na nohou přesahují okraj končetin,¹⁹⁵ ale několikvrstevný epitel na prstech, tedy základ nehtů, vzniká již ve třetím měsíci těhotenství a skutečné nehty jsou vytvořeny už v měsíci pátém,¹⁹⁶ kdy dítě rozhodně není schopno samostatného života a přežít může jen díky nejmodernějším přístrojům na specializovaných pracovištích.¹⁹⁷ Na druhé straně právě stupeň rohovatění nehtů naznačuje stáří plodu.¹⁹⁸ Pokud jde o vlásky, tak ty od pátého měsíce pokrývají nejen hlavu plodu, ale i celé jeho tělo.¹⁹⁹ Tyto vlásky však pomalu mizí a narodí-li se dítě donošené, zůstávají pouze na hlavičce, kde mohou být až několik centimetrů dlouhé, a na ramenou a zádech, kde mají podobu jemných chloupků.²⁰⁰

Mrtvorozenost či živorozenost dítěte byla v raném novověku určována tak zvanou hydrostatickou docimasií (někdy též označovanou jako docimasia pneumonální či lumbální). Spočívala v tom, že se plíce dítěte ponořily do vody a předpokládalo se, že je – li v nich vzduch, vyplavou na hladinu²⁰¹... z neporušeného hrudníku byly vyjmuty plíce, které když byly

¹⁹⁰ Zdeněk VACEK, *Embryologie. Učebnice pro studenty lékařství a oborů všeobecná sestra a porodní asistentka*, Praha 2006, s. 87.

¹⁹¹ Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 281.

¹⁹² SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Lékařská zpráva.

¹⁹³ Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 317.

¹⁹⁴ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcovy z 20. září 1745.

¹⁹⁵ Zdeněk VACEK, c.d., s. 87.

¹⁹⁶ Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 282.

¹⁹⁷ Zdeněk VACEK, c.d., s. 83.

¹⁹⁸ Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 282.

¹⁹⁹ Zdeněk VACEK, c.d., s. 83.

²⁰⁰ TÝŽ, s. 87.

²⁰¹ Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 317.

položeny do teplé vody neklesly ke dnu, ale plavaly na hladině...²⁰² Tento na první pohled poněkud zvláštní způsob ověřování je kupodivu zcela správný, pokud se novorozeně jednou nadechlo jeho plíce se roztáhly a do plicních komor se dostal vzduch, proto plíce po ponoření do teplé vody neklesly ke dnu, ale vyplavaly na hladinu.²⁰³

Díky této zkoušce lze usuzovat, že dítě Zuzany Adamcové přišlo na svět živé. Otázkou zůstává, zda bylo schopno samostatného života. I dítě narozené v pětadvacátém týdnu těhotenství je sice schopno přežít pár dnů, protože vývoj jeho orgánů je z morfologického hlediska značně pokročilý. Může tedy naplnit své plicní komory vzduchem a má do jisté míry vyvinuté nehty i vlasy, ale vzhledem k nezralosti respirační soustavy, která ještě není připravena k adaptaci na zevní prostředí, bez pomoci speciálních přístrojů i bez cizího zavinění po krátké době umírá.²⁰⁴

Je tedy možné, že dítě, které Zuzana Adamcová přivedla na svět by dlouho nežilo, ale z lékařské zprávy Václava Aleše Buty a Josefa Longina Jireše jasně vyplývá, že dítě nezemřelo přirozenou smrtí, ale po silném úderu do hlavy, o čemž svědčí ... velká rána s modřinou a zaschlou krví jdoucí... od temena hlavy... až k uším na způsob jakéhosi dlouhého oblouku...²⁰⁵ Příčinou smrti tedy byl silný úder do hlavy a proražení lebky.

Odborná literatura se v souvislosti s usmrčením dítěte zmiňuje i o tak zvaném ukvapeném porodu, kdy je matka zastižena náhlým a velmi rychlým porodem ve stoje nebo v kleče. Dítě tak při porodu může padnout hlavou na tvrdou plochu či kámen a v důsledku tohoto pádu zemřít.²⁰⁶ Lze tedy uvažovat i o možnosti, že těhotná žena či dívka pracovala řekněme na poli, nebo se zrovna pohybovala kdesi na cestě, kde byla zaskočena ukvapeným porodem. Nestihla patřičně zareagovat a porozené dítě se smrtelně zranilo pádem a úderem do hlavy. Tuto možnost však lze v případě Zuzany Adamcové téměř vyloučit, protože jak ona sama uvádí... porodila ho (dítě) v kuchyni...,²⁰⁷ kde pravděpodobnost takového zranění byla poměrně malá.

²⁰² SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Lékařská zpráva.

²⁰³ Osobní sdělení prof. MUDr. RNDr. Jaroslava Slípký z 24. listopadu 2006.

²⁰⁴ Zdeněk VACEK, c.d., s. 83.

²⁰⁵ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Lékařská zpráva.

²⁰⁶ Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 294.

²⁰⁷ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcovy z 16. července 1745.

Mnohem pravděpodobnější je, že Zuzana vysílena porodem a v záchvatu vzteku uchopila dítě asi za nohy a udeřila jeho hlavou o zeď či jinou tvrdou plochu, a tím jej usmrtila.

K usmrcení dítěte při porodu může dojít též svépomocí. Matka už porodila hlavičku dítěte, ale ramínka porod brzdí, proto se rodička rozhodne celý proces urychlit a uchopí dítě za hlavičku dost často tak nešťastně, že mu buď zlomí páteř, nebo je udusí, protože mu přiloží ruce na nos a ústa.²⁰⁸ Tento způsob usmrcení mohl být dost častý především v případech, kdy dívky rodily bez cizí pomoci. Tedy především tehdy, byly – li svobodné a chtěly porod nemanželského potomka utajit snad v naději, že budou mít možnost nechtěné dítě někde odložit a jejich pověst tak nedojde újmy. V tomto případě lze jen těžko odhadnout, nakolik si matka chtěla usnadnit porod a do jaké míry tušila, že by tímto jednáním mohla dítě usmrtit a vlastně se tak také zbavit nastalého problému. Zároveň matka může dítě udusit až po porodu, a pak se hájit, že dítě usmrtila nechtěně ve snaze urychlit jeho příchod na svět.

Usmrcení dítěte udušením, kdy rodička buď dítě zalehne, nebo mu sevře nos a ústa, nemusí být nutně podmíněno úmyslem dítě zabít. Žena prostě jen nechce, aby dítě začalo křičet a upoutalo tak na sebe nežádoucí pozornost. Zalehnutí navíc může být způsobeno mdlobami matky po vysilujícím porodu.

K pasivnímu usmrcení dítěte dochází neposkytnutím dostačující péče. Novorozenci jsou nesmírně citliví na chlad, můžou tak velice snadno zemřít na podchlazení. Dítě se též může udusit plodovými blanami, které utkvěly na nose a ústech, nebo může vykrvácet z pupečníku. Tento důvod úmrtí je však velice vzácný. V takových případech se matky dost často hájí poukazováním na vysílení a mdloby, jež následovaly po porodu, který byl jinak z fyziologického hlediska zcela v pořádku.²⁰⁹

²⁰⁸ Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 293-300.

²⁰⁹ TAMTÉŽ, s. 294-300.

VI. 2 Vražda dítěte jako psychologický problém

Vražda dítěte byla v raném novověku považována za specificky ženský zločin. Jak svědčí otázka městského soudu... toliko je kdo tebe navozoval, abys ji (dceru) z sebe vyhnala a nebo když tě Pan Bůh pomůže, abys ji zamordovala...²¹⁰ ptali se konšelé i po případných spolupachatelích obviněné dívky. V případě infanticidia však většinou žádní přímí spolupachatelé neexistovali. Spíše můžeme mluvit o spolupachatelích nepřímých, kteří se sice na provedeném zločinu aktivně nepodíleli, ale do jisté míry byli jeho příčinou.

V prvé řadě to byl milenec obviněné ženy, který dotyčnou svým podílem na jejím těhotenství a následným odmítnutím sňatku a finanční podpory přivedl do velmi obtížné situace. Pak to byli rodiče a příbuzní obviněné, jejichž reakce se dívka často právem obávala. A v neposlední řadě celý společenský systém, který svými hodnotami a názory svobodnou matku do značné míry vylučoval na okraj společnosti. Mnohé dívky navíc určitě snily o sňatku, který by jim umožnil jistý sociální vzestup nebo alespoň méně namáhavou obživu. A všechny tyto sny se rozpadly se zjištěním, že je dotyčná těhotná.²¹¹

Zmařené sny spojené s dlouhodobými pocity strachu a hanby dávaly vzniknout negativnímu vztahu k očekávanému dítěti. Budoucí matka nevnímala blížící se porod jako radostnou událost. Naopak, vše, čím plod dával najevo svou existenci, v ní vyvolávalo pocit strachu a odporu. Tyto pocity spojené s vyčerpáním, porodními bolestmi a ztrátou krve mohly přehlušit mateřský cit a vyprovokovat rozhodnutí dítě zabít.²¹²

Porod tedy může vyvolat silný pocit nenávisti vůči dítěti, kdy matka ve skutečnosti za způsobené obtíže a tělesnou bolest nenávidí otce dítěte, ale její negativní pocity se promítnou do jejího vztahu k nechtěnému potomkovi a ženina touha po odstranění vzniklých nesnází vyvrcholí násilným usmrcením novorozence. Protože pokud zmizí důkaz ženina hříchu,

²¹⁰ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Alžběty Fořtový ze 4. května 1696.

²¹¹ Regina SCHULE, c.d., s. 117.

²¹² Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 285.

narozené dítě, zmizí i hanba, vyřeší se složitá finanční situace a svitne naděje na splnění odvážných i méně odvážných snů.

Velice krutý způsob usmrcení novorozeňátka poukazuje na obrovské rozčilení a vztek, který matka vůči svému dítěti, a zprostředkovaně vůči otci dítěte, těsně po porodu cítila. Za krutostí, s jakou mnohé děti byly zprovozeny ze světa, se skrývá také obava, že při méně brutálním způsobu usmrcení by dítě mohlo být přivedeno k životu, nebo by mohlo začít křičet a prozradit tak matčinu hanbu a její nekalý úmysl.²¹³

VI. 3 Abort

Na rozdíl od infanticidia, kdy matka, tající často i sama před sebou své těhotenství, vraždu svého potomka většinou neplánovala a k usmrcení dítěte se rozhodla až pod vlivem porodních bolestí, vyčerpání a rozčilení,²¹⁴ byl abort, tedy potrat, výsledkem dlouhého a pečlivého rozmýšlení, jak vyřešit nastalou situaci. Dívka v tomto případě musela zaujmout k řešení problému značně aktivní přístup. Protože způsob, jak vyvolat potrat, byl na venkově v určité míře znám,²¹⁵ mohla se těhotná dívka sama pokusit zbavit nechtěného plodu.

Nejjednodušším způsobem bylo v tomto případě vnější násilí a těžká práce.²¹⁶ Pavla Horská ve své studii uvádí, že ženy zřejmě věděly, jak se musí chovat, aby si přivodily „přirozený“ potrat.²¹⁷ Negativní vliv těžké práce na zdraví a život plodu byl obecně znám. Častou činností navozující potrat bylo mandlování šatstva... sem šaty mandlovala ten čtvrtek u pani purkrabový před svátky svatodušními, tak já nevím, jestli že jsem sobě tím mandlováním ublížila...²¹⁸ O mandlování nemůžeme s jistotou říct, že je dívka prováděla se záměrem ublížit svému nenarozenému dítěti, nebo že si alespoň tento svůj záměr plně uvědomovala. Ale existovaly i jiné metody, jak vyvolat potrat. Patřily mezi ně především záměrné pády a skoky z velké

²¹³ TAMTÉŽ, s. 286.

²¹⁴ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 67-68.

²¹⁵ Pavla HORSKÁ, c.d., s. 225-242.

²¹⁶ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 66.

²¹⁷ Alena ŠUBRTOVÁ, c.d., s. 32.

²¹⁸ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcovy z 20. září 1745.

výšky, které měly buď otřesem, nebo úderem do břicha dítěti uškodit a způsobit předčasný porod.²¹⁹ Zda k potratu skutečně dojde, však nebylo jisté. Silným úderem do břicha ženy ve vyšším stupni těhotenství sice může dojít k zlomeninám, tyto zlomeniny však nemusí být pro plod smrtelné a k jejich zhojení může dojít ještě v těle matky.²²⁰

Selhaly – li vnější prostředky, mohla se dívka pokusit přivodit potrat prostředky vnitřními. Časté bylo užívání bylin, jako byl jalovec chvojka klášterská (*juniperus sabina*), tis červený (*taxus baccata*) či náměl paličkovice nachová (*claviceps purpurea*). Žena užila bylin většinou jako silného vývaru, avšak požití těchto abortiv bývalo osudné nejen jejímu nenarozenému dítěti, ale i jí samé, protože všechny výše zmíněné rostliny jsou jedovaté a užity ve větším množství způsobují krvácení, silné křeče, obzvláště v okolí žaludku, a následně smrt.²²¹

Poslední možností byl potrat vyvolaný mechanickými prostředky. Jako velmi účinné se ukázalo nabodnutí děložních blan, kdy odteče plodová voda a plod odumře.²²² I tento způsob vyhnání plodu s sebou nesl určitá rizika. Jednak těhotná nemohla provést potrat sama, musela se svěřit další osobě, ať už to byli příbuzní, nebo andělíčkářka.²²³ Ale obtěžkaná dívka tak činila určitě s jistou nevolí, protože musela překonat ostych a svou hanbu přiznat nejen sama sobě, ale i další osobě, která ji nadto mohla udat. Návdavkem zde bylo ještě riziko lékařské, protože mechanický potrat provedený ostrým předmětem mohl způsobit silné krvácení a následkem toho smrt.²²⁴

Přesto mnohé dívky a ženy podstupovaly výše zmíněná nebezpečí, neboť jejich touha zbavit se nechtěného plodu byla často tak silná, že si nepřipouštěly žádná rizika a při samotném zákroku ani nevnímaly bolest.²²⁵ Příčinu takového jednání je třeba hledat především ve velkém strachu z hanby, hněvu příbuzných a odsouzení pospolitostí, která neposkytne svobodné matce ani psychickou, ani finanční podporu, a ona tak bude nenávratně odsunuta na samý okraj společnosti.

²¹⁹ Josef REINSBERG, *Nauka o soudním lékařství II. O sporném těhotenství, porodu a odehnání plodu*, Praha 1885, s. 48.

²²⁰ Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 293.

²²¹ Josef REINSBERG, c.d., s. 51-56.

²²² Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 284.

²²³ Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 316.

²²⁴ Josef REINSBERG, c.d., s. 64.

²²⁵ Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 280.

VII. ILEGITIMITA POHLEDEM MUŽE

Abort a především infanticidium byly v minulosti považovány za čistě ženský zločin,²²⁶ proto na matku zemřelého dítěte dopadala největší míra podezření i trestu. Muž - milenec se zločinu mohl účastnit jakožto spolupachatel, ale protože mu byla vina jen velmi obtížně dokazována, postih, jemuž byl vystaven, byl podstatně nižší.²²⁷

O otcích nelegitimních potomků je známo relativně málo. Protože matkami nemanželských dětí byly většinou děvečky, tedy ženy v závislém postavení, lze předpokládat, a dochované prameny tuto hypotézu potvrzují, že jejich milenci bývali buď muži stejného sociálního statutu, to znamená čeledíni a podruzi, nebo případně jejich zaměstnavatelé.²²⁸ Bohužel nedostatek materiálů, které postoj muže k jeho milence, k vlastnímu nemanželskému potomkovi nebo k ilegimitě jako takové reflektují, poněkud znesnadňuje studium této problematiky. Přesto je muž, jakožto otec nemanželského potomka, nedílnou součástí tohoto tématu, neboť bez jeho přičinění by nikdy nedošlo k mimomanželskému početí a městské soudy by nebyly nuceny řešit jakékoli mravnostní poklesky, smilstvem počínaje a infanticidiem konče.

Pohled muže samotného na jeho podíl na nelegitimním početí a jeho postoj k obtěžkané milence a nemanželskému dítěti se různil a byl ovlivňován mnoha faktory. Jedním z nejpodstatnějších byla finanční situace samotného otce nemanželského dítěte i jeho milenky. Dalšími činiteli pak zajisté byly city, které milence poutaly, ale také strach z hanby a odsouzení společností, či obava z trestu, který by po odhalení mimomanželského pohlavního styku následoval.

Narodilo-li se nemanželské dítě, okolí zmrhané ženy se začalo okamžitě ptát, kdo je otcem. Bylo-li jméno otce uvedeno ve známost, vesnice považovala pořádek za obnovený. Jiný byl postoj vrchnosti, která se

²²⁶ Garthine WALKER, *Crime, Gender and Social Order in Early Modern England*, Cambridge 2004, s. 4.

²²⁷ Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 316.

²²⁸ Pavel HÍML, *Myšlení venkovských poddaných*, s. 157.

pokoušela smilstvu zabránit, nebo je alespoň omezit, a proto tento delikt stíhala peněžitými a hanlivými tresty.²²⁹

Ať už se svobodná matka dopustila pouhého smilstva, nebo nějakého těžšího zločinu, byla postavena před soud a jednou z prvních otázek, kterou musela objasnit, byla totožnost otce nelegitimního potomka, a tedy spolupachatele deliktu smilstva. Nebyl-li otec dítěte ženatý, neměla obviněná příliš důvodů jeho jméno tajit. A to tím spíš, že se s ní měl její milenec podle litery zákona oženit, nebo, nestála-li žena o takového manžela, alespoň dítě vzešlé z mimomanželského svazku hmotně zajistit.²³⁰ Tímto krokem mělo být zabráněno tragediím svobodných matek, které by jinak v bezvýchodné situaci mohly svému potomkovi sáhnout na život.²³¹ Uzavření sňatku bylo nejlepším řešením nastalé situace, neboť se tak zmrhaná žena alespoň částečně vyhnula hanbě a především existenčním obtížím a dítě bylo vychováváno v úplné rodině. Z tohoto důvodu byl v případě nemanželského početí povolován sňatek i osobám, kterým by byl za jiných okolností pro nemajetnost odepřen.²³² Mimomanželské početí tedy mohlo být pro vojáky, sloužící a chudé, kteří mohli vstupovat do manželství jen se zvláštním povolením,²³³ nejen důvodem, ale i prostředkem k uzavření sňatku.

Poněkud jiná byla situace, byl-li otcem nelegitimního potomka ženatý muž. Zmrhaná žena v tomto případě nemohla počítat s možností sňatku a navíc jí hrozilo, že nebude souzena za prosté smilstvo, ale za cizoložství, za něž byl trest přece jen těžší.²³⁴ I ženatý muž však byl pohnán k odpovědnosti za své chování a zákon mu udílel povinnost jeho nelegitimního potomka hmotně zajistit.²³⁵ Muž obviněný ze smilstva však nemusel své otcovství potvrdit. Mohl se tomuto nařčení bránit. A to buď úplným popřením pohlavního styku jako takového,²³⁶ nebo přiznáním viny,

²²⁹ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 63.

²³⁰ Josef JIREČEK (ed.), c. d., čl. M. XLIII, s. 312-313.

²³¹ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 90.

²³² TAMTÉŽ, s. 91.

²³³ Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 62.

²³⁴ Josef JIREČEK (ed.), c.d., čl. M. XXIX, s. 308.

²³⁵ TAMTÉŽ, čl. M. XLIII, s. 312-313.

²³⁶ TAMTÉŽ.

ale odmítnutím otcovství s tím, že nebyl jediný, kdo se s dotyčnou intimně stýkal, a narozené dítě tedy vůbec nemusí být jeho.²³⁷

Muž stejně jako žena podléhal přísné sociální kontrole, ostatní obyvatelé obce tak většinou alespoň tušili, zda měl obviněný s dotyčnou milostný poměr či nikoli. Přesto se domnělý otec nemanželského dítěte nacházel ve výhodnějším postavení než svobodná matka, neboť mu byla jen obtížně dokazována vina, a navíc byl téměř vždy souzen pouze za prosté smilstvo, popřípadě za cizoložství. Vinu za hrdelní zločin infanticidia či abortu musela nést matka usmrceného dítěte sama, ačkoli na něm její milenec, byť nepřímo, jistý podíl měl.²³⁸

Tento fakt se odrážel i ve výši trestu. Zatímco infanticidium či abort byly jakožto hrdelní zločiny trestány smrtí, za smilstvo hrozil pachateli jen několikatydenní trest veřejně prospěšných prací.²³⁹ Přičemž postih smilstva byl stejný pro obě pohlaví, samozřejmě za předpokladu, že byli muž i žena vinni stejnou měrou.²⁴⁰

Manželství bylo často především ekonomickým svazkem, jenž měl zajistit nebo alespoň usnadnit obživu páru, který je uzavřel.²⁴¹ Je tedy zřejmé, že majetek hrál při vstupu do manželství důležitou roli, neboť, jak uvádí John Black, byly to právě finanční nesnáze, které mnohým párům nedovolily zavčas uzavřít sňatek, a jejich dítě se tak narodilo jako nemanželské.²⁴² Výše zmíněný autor k těmto závěrům dochází na základě studia anglického městského prostředí, přesto se lze domnívat, že movitost, nebo naopak nemovitost páru hrála důležitou roli při uzavírání manželství po celé raně novověké Evropě, a to jak ve městech, tak na venkově.

²³⁷ Tímto tvrzením se hájil na příklad Václav Hovorka, který se v roce 1724 dopustil smilstva s Madlenou dcerečkou Kořinkojc. SOkA Plzeň-jih, AM Nepomuka, Soudní spisy, Výslech Václava Hovorky z 19. února 1725. Či o pět let dříve Vojtěch Závada kterého označila za otce svého nemanželského dítěte Anna dcera hrnčíře Jana Bělouška. Vojtěchova slova...*bejval sem tam, co bych zapíral, bejvalo jich tam mnoho...* se zdá být pro tento případ víc než typická. TAMTÉŽ, Výslech Vojtěcha Závady z 5. července 1719.

²³⁸ Daniela TINKOVÁ, *Hřích.*, s. 316.

²³⁹ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 84.

²⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 85.

²⁴¹ Pavel HML, *Myšlení venkovských poddaných.*, s. 166.

²⁴² John BLACK, *Who were the Putative Fathers of Illegitimate Children in London, 1740-1810?*, in: Alysa Levene - Thomas Nutt - Samantha Williams (edd.), *Illegitimacy in Britain, 1700-1920*, Houndmills 2002, s. 50-65.

To, zda sňatek byl, nebo naopak nebyl uzavřen, do značné míry záviselo na finanční situaci partnerů. A i postoj muže k jeho nemanželskému dítěti byl limitován právě jeho hmotným zajištěním, neboť ať už se otec dítěte se svojí milenkou oženil, či nikoli, musel se postarat o výživu svého potomka. Otec nelegitimního potomka Ludmily Houlíkové Matěj Hora řečený Kozel se zdá být důkazem, jak významnou roli hrál majetek v životě raně novověkého člověka a do jaké míry tento faktor mohl ovlivnit právě mužův přístup k jeho nemanželskému dítěti, ale i k vnímání jeho vlastní cti.

Jakožto ženatý a poměrně zámožný muž, který byl... *hospodářem na gruntu kozlovským...* a přivedl na svět se svou ženou ... *dítěk osm, z kterých naživu až do dnešního dne čtyři jsou...*²⁴³ byl Matěj Kozel do značné míry připoután k místu svého bydliště. Vzhledem k těmto pevným rodinným a majetkovým vazbám nemohl, a snad ani nechtěl, opustit své panství, aby se tak pokusil uniknout sankcím, jež mu hrozily za mimomanželský intimní styk, a rozhodl se podstoupit riziko obvinění a soudního procesu.

Jak vyplývá z výpovědi Kateřiny Duchkové, hospodyně na gruntu duchkovským, vztah Matěje Kozla s jeho děvečkou neunikl pozornosti ostatních členů venkovské společnosti a všichni ve vesnici věděli, že Ludmila Houlíková ... *se sedlákem, Kozlem takový tělesný skutek učinila...*, ale také to, že... *její hospodář Matěj Kozel velký boháč jest.*²⁴⁴ Možná tedy Matěj Kozel předpokládal, že se jej pro jeho bohatství nikdo neodváží obvinít, nebo že mu bude udělen jen malý, nejspíše peněžitý, trest. Jistou roli zde mohl sehrát i nepředvídaný vývoj situace, neboť Ludmila Houlíková se pravděpodobně chystala opustit vesnici, a kdyby nebyla překvapena náhlým porodem, je možné, že by porodila u své rodiny živé a zdravé dítě a celý případ by se obešel bez nežádoucí pozornosti, kterou obvinění z infanticidia muselo nutně vyvolat. Matěj Kozel by se pak mohl rozhodnout, zda dítě uzná za své a postará se o jeho hmotné zajištění, nebo raději své otcovství popře a pokusí se své zodpovědnosti zbavit v naději, že se na něj pro jeho zámožnost nikdo neodváží ukázat prstem a označit jej za otce nelegitimního dítěte.

²⁴³ SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuk, Soudní spisy, Výslech Matěje Kozla z 31. března 1759.

²⁴⁴ TAMTÉŽ, Výslech Kateřiny Duchkové z 20. dubna 1759.

Ludmila Houlíková však porodila ještě v Radkovicích, kde byla krátce po porodu zatčena a obviněna z infanticidia. Hned při prvním výslechu uvedla jako otce svého dítěte Matěje Kozla, ačkoli ten byl ženatý a jí za intimní styk se ženatým mužem hrozilo obvinění z cizoložství.²⁴⁵ Otec Ludmilina dítěte byl však všeobecně znám, a tak zřejmě obviněná žena ani nepomyslela na možnost pokusit se určit jako otce někoho jiného. Matěj Kozel byl tedy postaven před soud, kde uvedl překvapivě vysilující popis všeho, co se mezi ním a Ludmilou Houlíkovou událo.

Vztah Matěje a Ludmily byl zprvu pouze pracovní. Ludmilu Matěj zaměstnal jako děvečku na svém gruntu, kde ona... *bez pěti neděl rok sloužila.*²⁴⁶ Zatímco Ludmilina pozice vůči jejímu zaměstnavateli byla značně nevýhodná, Matěj Kozel měl nad Ludmilou navrch. Poskytoval jí práci, stravu i střechu nad hlavou a Ludmila tak na něm byla do značné míry závislá. A Matěj této závislosti zneužil, když... *tomuž (intimnímu styku) sám příčinu dal...jsem domu v noci přišel, ona na lavici sama v sednici ležela a spala, tu jsem já ji vzbudil a ona mě večeri, kterou mě manželka nechala na stůl dala, na to se hned zase na lavici položila, já ale jak jsem se najed, tak jsem k ní šel a hned na nepatřící místo sahal... ona se mě ovšem bránila a těmito slovy povídala, že já mou ženu mám a tomu Bůh všemohoucí co by řekl, mě po vůli býti nechtěla i tu já přece mocí a silou jí k tomuž měl, že jsem skutek tělesný spáchal... nebyla mě po vůli, ležeti nechtěla, nýbrž jak ponejprv tak po druhý i po třetí přinucením mocí jsem jí to učinil ...*²⁴⁷

Z jeho slov se zdá, že Matěj Kozel své jednání za přílišný prohřešek zřejmě nepovažoval a cítil se nad celou záležitost jaksi povznesen. Snad proto se poměrně bez otálení před soudem ke všemu přiznal. Je až udivující, nakolik připustil svůj podíl na Ludmilině těhotenství, aniž by se snažil Ludmilu jakkoli očernit a obvinít ji, že to byla ona, kdo jejich poměr zapříčinil. Naopak na dotaz, zda snad Ludmila měla i jiného milence, odpověděl...*Takovou jsem jí s žádným nenapadl ani v žádném domnění*

²⁴⁵ Pavel MATLAS, *Rychlá cesta na popraviště*, s. 40.

²⁴⁶ SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuk, Soudní spisy, Výslech Matěje Kozla.

²⁴⁷ TAMTÉŽ.

*neměl, že s jiným to činiti měla, nebo jsem o ní nikde nic z toho neslyšel ani nic nespatriil.*²⁴⁸

Matějovi Kozlovi za zločin cizoložství... *pokutou...* měla být... *káznice zostřená...*, on však žádal, aby mu byla prominuta kvůli... *jeho chatrnému zdraví...*²⁴⁹ Zdraví hrálo důležitou roli i v životě člověka raného novověku. Ten u většiny nemocí neznal příčinu, a proto u něj jakákoli choroba probouzela pocit strachu, neboť nejen že neznal její původ, ale často jej vyrazovala z hospodářského i sociálního života.²⁵⁰ Zdravotní stav hrál důležitou roli i v samotném soudním šetření, protože duševně a tělesně postižení, stejně jako nebezpečně nemocní, těhotné ženy a ženy v šestinedělí nesměli být za žádných okolností vystaveni výsledku právem útrpným.²⁵¹ Stížnost na chatrné zdraví však mohla zrovna tak dobře posloužit jako forma obranné strategie, která měla obměkčit soudce a přimět je ke zmírnění nebo úplnému prominutí trestu. Tato forma obranné strategie mohla být obzvláště účinná u těch pachatelů, kteří disponovali větším majetkem, a mohli tedy místo podstoupení trestu složit určitou finanční částku. Fakt, že takové řešení bylo představiteli městské samosprávy radostně vítáno, je nade vše pochybnost, neboť tak bylo uleveno městské pokladně, jíž jakékoli soudní výlohy způsobovaly značné ztráty.²⁵² I tady však měl poslední slovo apelační soud, který jediný mohl zmírnit, či prominout pachateli trest.²⁵³

Důležitým aspektem v případě Matěje Kozla bylo zřejmě jeho bohatství. Nejen že kvůli němu neuprchl před obviněním a soudním řízením, ale navíc mu teoreticky mohl být trest prominut. Místo něj mohl zaplatit určitou finanční částku. A byla to pravděpodobně také jeho zámožnost, která mu dovolila vcelku bez výčitek svědomí obtěžkat Ludmilu Houlíkovou, neboť si byl jist, že je... *v stavu takový (nemanželské) dítě uživit, což bych rád byl učinil, neb mi toho dítěte líto jest.. nýbrž jsem si umínil, pokudž dítě míti budu, že takové jej do smrti jejich živiti budu.*²⁵⁴

²⁴⁸ TAMTÉŽ.

²⁴⁹ TAMTÉŽ, Žádost o prominutí pokuty Matěji Kozlovi z 10. srpna 1759.

²⁵⁰ Pavel HÍML, *Myšlení venkovských poddaných*, s. 161.

²⁵¹ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Nové právo, art. VIII..

²⁵² Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 73.

²⁵³ TAMTÉŽ, s. 58.

²⁵⁴ SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuk, Soudní spisy, Výslech Matěje Kozla.

Matěj Kozel tedy uznával svůj podíl na těhotenství Ludmily Houlíkové, a pokud lze věřit jeho slovům, byl ochoten se o své nemanželské dítě postarat. Zdá se, že mu finanční výlohy nedělaly přílišné starosti. Vadila mu spíše veřejná ostuda, neboť když se Kozlova manželka Marie Anna dozvěděla o Ludmilině těhotenství a především o tom, kdo je otcem jejího dosud nenarozeného nelegitimního potomka, rozhodla se Ludmilu z gruntu vyhnat. Matěj Kozel se začal za Ludmilu přimlouvat. Nakolik byla důvodem jeho přimluv obava z ostudy a nakolik starost o osud jeho milenky, je otázkou... *i tu jsem mou ženu žádal, aby ji ještě u nás nechala, že by to mezi lidmi rozkřičeno bylo a mě by handtbu učinila...*²⁵⁵ Jako by raně novověký člověk nepovažoval svůj poklesek za delikt, pokud nebyl všeobecně znám a nepojil se tak s veřejnou ostudou.²⁵⁶ Na druhou stranu, když by Matěj Kozel svoji manželku přesvědčil, aby Ludmilu nevyhnala, mohl tím své milence i nemanželskému dítěti alespoň dočasně zajistit střechu nad hlavou a obživu. On tak však neučinil a jeho chování se tím dostává do jistého rozporu s jeho výpovědí.

Pravdou je, že se Matěj Kozel prozrazením intimního styku s děvečkou Ludmilou dostal do nepříjemné situace a zřejmě považoval za důležité vyjít vstříc své zákonné manželce, která z pochopitelných důvodů nehodlala přítomnost manželovy milenky na rodinném gruntu trpět. Na druhou stranu je možné, že jej jak k Ludmile, tak k dosud nenarozenému dítěti poutal jistý cit, a proto byl ochoten přijmout zodpovědnost za své chování. Poměr k přečinu zřejmě v myšlení venkovského obyvatelstva raného novověku úzce souvisel s trestem, který po odhalení daného deliktu následoval.²⁵⁷ To lze považovat za důkaz, že obvinění si byli velmi dobře vědomi trestu, který jim po usvědčení hrozil.²⁵⁸ Byli si tedy většinou velmi dobře vědomí správnosti nebo naopak nesprávnosti svého činu a museli předpokládat, že za jistých okolností budou hnáni k odpovědnosti za své jednání. Soudě podle jeho reakcí před soudem, Matěj Kozel jistě nebyl hloupý a v jeho věku měl dost času nasbírat bohaté životní zkušenosti. Jistě tedy předpokládal, že, neobejde - li se jeho poměr s Ludmilou Houlíkovou bez

²⁵⁵ TAMTÉŽ.

²⁵⁶ Pavel HÍML, *Myšlení venkovských poddaných*, s. 163

²⁵⁷ TAMTÉŽ.

²⁵⁸ Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 52.

následků, bude hnán k odpovědnosti za své chování a bude muset své nemanželské dítě hmotně zajistit. Možná se tedy skutečně cítil natolik bohatý, že se s klidným svědomím dopustil cizoložství, nelze však vyloučit ani možnost, že si prostě jen nepřipouštěl možné následky, jež jeho chování mohlo vyvolat.

Jeho výpověď, jíž jako by bral většinu odpovědnosti za spáchaný delikt na sebe, je nezbytné brát s rezervou, neboť je víc než jisté, že se jako každý obžalovaný i Matěj Kozel před soudem stylizoval do takové role, která mu měla zajistit co nejmenší postih. V jeho případě to byla role nemocného muže, který kajícně přiznával svou vinu a navíc ukazoval dobrou vůli k napravení svého činu. Do jaké míry však myslel Matěj Kozel projevy své kajícínosti vážně a nakolik vnímal celé vyšetřování jako újmu na své cti, lze jen obtížně posoudit. Až na jedinou, již výše uvedenou zmínku o ostudě, která z prozrazení nelegitimního otcovství plynula, se k tomuto tématu Matěj Kozel nevyjadřoval. Ale z poukazování na vlastní zámožnost a poznámek dalších svědků lze tušit, že se Matěj Kozel cítil chráněn právě svým bohatstvím a díky tomu byl nad celý případ jaksi povznesen.

Do jisté míry obdobný případ uvádí Jaroslav Dibelka ve své diplomové práci. Je to příběh Doroty Hlubinové, která byla zneužita svým hospodářem, ženatým kutnohorským městským rychtářem Karlem Widtmanem.²⁵⁹ Karel Widtman se však na rozdíl od Matěje Kozla snažil za každou cenu přimět obtěžkanou děvečku, aby svalila vinu za své těhotenství na někoho jiného. Ať už na Widtmanova syna nebo na neznámého havíře. A nešetřil při tom ani penězi, ani sliby a výhrůžkami.

Proč považoval zřejmě zcela oprávněné obvinění za tolik škodlivé své pověsti, bohužel z textu nevyplývá. Bylo snad v městském prostředí ve Widtmanových společenských kruzích na mimomanželské styky nahlíženo s větším odporem než na venkově? Nebo by tento poklesek poškodil rychtářovu pověst, protože se jednalo již o recidivu? Možná se Karel Widtman také obával přílišných neshod s manželkou, nebo měl prostě jen horší charakterové vlastnosti než Matěj Kozel. Důležitým motivem k takovému jednání však mohly být též morální nároky, které byly na osobu

²⁵⁹ Jaroslav DIBELKA, *Reflexe a sebereflexe „zmrhané“ ženy na počátku novověku ve světle trestněprávních pramenů*, HÚ JU, Diplomová práce, České Budějovice 2004, s. 54-59.

rychtáře kladeny. Od osoby, jejímž úkolem bylo dohlížet na pořádek v obci, se očekávalo, že bude nejen veřejnou autoritou, ale půjde ostatním též osobním příkladem. Při nástupu do úřadu se tedy rychtář hned v prvním bodě své přísahy zavazoval, že svou rodinu i čeleď povede k šlechetnému a pobožnému životu a sám se bude chovat mravně.²⁶⁰ Jak však dokazuje právě výše zmíněný případ, složení přísahy ani v nejmenším nemohlo zaručit, že se rychtář nedostane do konfliktu s dobově pojímanou morálkou. Určitou roli v jeho chování mohla sehrát i obava z trestu nebo ze soudního procesu samotného.

Právě strach mohl sehrát určitou roli nejen v chování svobodných matek, ale i v jednání jejich partnerů. Ačkoli trest za smilstvo a cizoložství byl všeobecně znám a svou přísností nedosahoval krutosti postihu za abort či infanticidium, který hrozil svobodným matkám, nebylo setkání s raně novověkou justicí nic příjemného. Proto někteří domnělí otcové nelegitimních dětí před svou zodpovědností raději uprchli. Právě díky svému útěku tito muži nezanechali v pramenech téměř žádnou stopu a lze se jen dohadovat o důvodu jejich počínání. S největší pravděpodobností to byli muži, kteří neměli příliš pevné příbuzenské ani majetkové vazby k jednomu místu a buď se obávali soudního stíhání, nebo povinnosti oženit se se svedenou ženou, a z toho důvodu se jim odchod z panství zdál nejlepším řešením. Útěk tedy mohl být stejně dobře reakcí na strach z trestu a z hanby, jako na obavu ze zodpovědnosti za dítě, o které se měl otec dle litery zákona postarat. Zdrojem strachu domnělých otců mohla být i finančně náročná povinnost dítě živit, či obava, že nejsou skutečnými otci daného dítěte.

Mezi ty, kteří zvolili útěk, patřil i otec nemanželského dítěte Zuzany Adamcové. *Francek Krejčí starý ponocný syn*, nám o sobě nezanechal jedinou zmínku, neboť v okamžiku, kdy byla jeho milenka nařčena z infanticidia, uprchl a ... *zdali vojenskou službu jest přijal, aneb ve světě se potuluje...vědět nemůžem...*²⁶¹ Zřejmě se zalekl obvinění ze smilstva a případného nařčení, že snad svou milenku k infanticidiu či abortu naváděl, a proto raději opustil panství. Toto poněkud zkratovité jednání lze pochopit.

²⁶⁰ Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 35.

²⁶¹ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Dopis kasejovických radních adresovaný Apelačnímu soudu v Praze ze 5. října 1745.

Jednak, i kdyby Francek na Inářském panství zůstal, byl by zatčen a obviněn, jeho milence Zuzaně by tím nijak neprospěl, protože jen ona sama svojí promyšlenou strategií a usilovným trváním na své nevině mohla uchránit svůj život před předčasným koncem. Navíc, protože se Zuzana snažila své těhotenství udržet v tajnosti a pravděpodobně... *nikdo neznal* (nebo nechtěl znát), *že by obtěžkána byla...*²⁶² nelze vyloučit ani možnost, že pro Francka byl její porod do jisté míry překvapením, a tak reagoval značně ukvapeně. Vzhledem k tomu, že Francek opustil své panství velice rychle a bez zbytečných průtahů, zřejmě zde neměl příliš pevné příbuzenské ani sousedské vazby. A především nijak zvlášť velký majetek, který by ho připoutal k jednomu místu. Přesto lze předpokládat, že přechodem od usedlého způsobu života k životu neusedlému, ať už v profesi vojáka, či tuláka, jeho sociální statut do jisté míry utrpěl.²⁶³ A to možná víc, než kdyby na panství zůstal a podstoupil soudní vyšetřování a trest za smilstvo, neboť vzhledem ke své četnosti nebyl delikt smilstva v očích venkovské společnosti nijak zvlášť zneuct'ující.²⁶⁴

Útěk však nebyl jediným způsobem, jak se zbavit zodpovědnosti za výživu nemanželského dítěte. Další možnost skýtalo popírání otcovství, kdy obviněný sice přiznával, že měl s obtěžkanou dívkou sexuální poměr, ale odmítal uznat nemanželské dítě za své s tím, že u obviněné sice...*bejval...* s těhotnou, ale jak neopomenul okamžitě dodat... *bejvalo jich tam mnoho...*²⁶⁵ Obdobnými tvrzeními se odpovědnosti za otcovství snažili zbavit mnozí muži a nutno podotknout, že někdy zcela oprávněně. Takto formulované výpovědi dávají tušit, že ne vždy k sobě byli milenci a zároveň pachatelé mravnostního deliktu vázáni vřelým citem. Naopak se zdá, že někteří spíše již bývalí milenci k sobě mohli cítit vyslovenou antipatii. Příkladem budiž slova Václava Urbana, který, než by se s obtěžkanou dívkou oženil, raději by... *krk svůj dal.*²⁶⁶ Co ho vedlo k tak prudké antipatii, nelze přesněji zjistit. Zřejmě si možnost otěhotnění své milenky vůbec nepřipouštěl, a když pak k takové situaci došlo, ani jeden z partnerů

²⁶² SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Dopis Inářského rychtáře Josefa Hynka Tichého Inářské vrchnosti z 12. července 1745.

²⁶³ Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 28.

²⁶⁴ Pavel HÍML, *Myšlení venkovských poddaných*, s. 163.

²⁶⁵ SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuka, Soudní spisy, Výslech Vojtěcha Závady.

²⁶⁶ Jaroslav DIBELKA, *Reflexe a sebereflexe „zmrhané“ ženy*, s. 26.

nebyl schopen a ochoten situaci v klidu řešit, a tak mezi bývalými milenci jakýkoli kladný cit úplně vyhasl a Václav Urban dal jasně najevo, že si svou milenkou vzít nehodlá.

Situace však mohla být i naprosto opačná. Pavel Snopek u výsledku litoval, že se mu jeho milenkou Mariána Mikulášová nesvěřila se svým těhotenstvím, ačkoli se jí na její stav několikrát ptal, neboť on... *by jí byl sobě vzal.*²⁶⁷ Zdá se tedy, že Pavel Snopek matku svého nemanželského dítěte skutečně miloval, nebo alespoň hodlal převzít zodpovědnost za následky svého jednání. Je ale třeba mít neustále na paměti, že výpověď učiněná před soudem nemusela nutně odrážet realitu. Většina vyslychaných se snažila stylizovat do takové role, která jim měla zajistit co nejmírnější trest, nebo ještě lépe úplnou beztrestnost. Jaké tedy byly skutečné úmysly a city otce nemanželského dítěte, nelze s jistotou určit.

Přesto je nade vše pochybnost, že mezi milenci vznikl i kladný cit a právě ten hrál důležitou roli jak v navazování milostných vztahů, tak v řešení jejich případných následků. Ne-li lásku, tak alespoň soucit pravděpodobně cítil ke své milence Matěj Kozel, neboť se jí svou výpovědí nesnažil nijak poškodit, a naopak veškerou vinu za spáchané smilstvo bral na sebe. O Matějově vztahu k zemřelému nelegitimnímu potomkovi pak do značné míry vypovídají jeho slova... *mi toho dítěte líto jest...*, kterými se ovšem mohl pokoušet vyvrátit byt' sebemenší podezření, že by snad na smrti svého nemanželského dítěte mohl nést jakoukoli vinu.²⁶⁸

Lásku mezi milenci snad ještě lépe charakterizuje výpověď Vojtěcha Koláře, který na obvinění, že své milence... *připovídal sňatek, aby mu po vůli byla...* odpověděl, že... *z čisté lásky jí sňatek připovídal.*²⁶⁹ Ale jak již bylo řečeno, tyto výpovědi je nutné brát s rezervou, neboť sice mohou odrážet skutečné názory, či pocity obžalovaného, ale zároveň mohou být pouze hůře, či lépe nacvičenou rolí, do níž se obviněný stylizoval v naději, že postih jeho deliktu bude co možná nejmenší. Důvěryhodněji tedy znějí spíše ta slova, která jsou vysloveně negativní, neboť dávají tušit, že

²⁶⁷ TAMTÉŽ, s. 38.

²⁶⁸ SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuka, Soudní spisy, Výslech Matěje Kozla.

²⁶⁹ TAMTÉŽ, Výslech Vojtěcha Koláře z 20. května 1719.

obviněný je pronesl zcela upřímně a bez ohledu na to, zda mu v očích soudu prospějí, či nikoli.

VIII. ILEGITIMITA POHLEDEM ŽENY

Ženina čest byla nejčastěji dávána do souvislosti s její mravností a počestností pohlaví.²⁷⁰ Vedle finančních těžkostí byl právě tohle hlavní důvod, proč se nesezdané ženy snažily utajit své těhotenství, a někdy dokonce sáhly svému nelegitimnímu potomkovi na život. Přitom samotné předmanželské otěhotnění nebylo nijak zvlášť tragickou a ani zřídkavou událostí.²⁷¹ Skutečný problém nastal až ve chvíli, kdy se s obtěžkanou ženou otec jejího dosud nenarozeného dítěte odmítl, nebo z nějakého důvodu nemohl oženit. V tomto okamžiku se těhotná dostala do nezáviděníhodné situace, jejíž řešení záviselo na její duševní síle a odhodlanosti, kvalitě její pověsti a mnoha dalších faktorech. Mnohé dívky si zajisté dokázaly zjednat spravedlnost soudní žalobou, protože pokud byly schopné prokázat, že byly obtěžkány tím a tím mužem, a to ještě pod příslibem manželství, měly právo vyžadovat na tomto muži dodržení jeho slibu a napravit tak svou pošramocenou pověst dodatečným sňatkem.²⁷² Naopak zcela nešťastným postupem se často ukázala snaha utajit těhotenství v naději, že před porodem dotyčná odejde k příbuzným nebo do velkého města, kde se jí podaří diskrétně porodit a dítě případně odložit, aniž by kdo poznal, že snad byla těhotná.²⁷³ Existuje jistá možnost, že se některým ženám tento plán podařilo uskutečnit, ale právě pro jeho úspěšnost o něm nelze nalézt v trestněprávní agendě důkazy. Soudní materiály vypovídají pouze o těch pachatelkách, jimž se jejich těhotenství utajit nezdařilo, a tak byly postaveny před soud a obžalovány ze smilstva, nebo v horším případě z infanticidia či abortu.

Předmanželského početí se zpravidla dopouštěly děvečky nebo ženy v závislém postavení, a to nejčastěji s muži stejného sociálního postavení, tedy s čeledíny, či podruhy, nebo svými hospodáři.²⁷⁴ Příčinu je nutno hledat jednak v relativně vysokém sňatkovém věku této společenské

²⁷⁰ Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 14.

²⁷¹ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 92.

²⁷² ...poněvadž má důkaz že jest ní vinen...může po něm státi aby sobě ji vzal... SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Výslech Anny Kohovský při rychterním právě města Nepomuka z 28. února 1739.

²⁷³ Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 319.

²⁷⁴ Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných*, s. 157.

skupiny, který byl v silném rozporu s pohlavní zralostí,²⁷⁵ ale také ve fyzické blízkosti čeledínů a děveček při konání pracovních povinností.²⁷⁶ Na mravnost své čeledi měl dohlížet sám hospodář,²⁷⁷ ale jak vyplývá z některých výslechů, mohl to být právě zaměstnavatel, kdo byl otcem dívčina nemanželského dítěte.²⁷⁸

Děvečka Zuzana Adamcová obviněna v roce 1745 z infanticidia pocházela z nejnižších vrstev venkovské společnosti. Narodila se jako třetí dítě²⁷⁹ podruha Víta Adamce a jeho manželky Mařeny.²⁸⁰ Navíc její otec... *svátostma náležitě zaopatřený v Pánu usnul...* když byly Zuzaně tři roky,²⁸¹ čímž se jistě finanční situace její rodiny nezlepšila. Zuzanina rodina sice neživořila mezi žebráky a tuláky, přesto se řadila k nejnižší vrstvě usedlého venkovského obyvatelstva, které žilo na hranici bída.²⁸² Poukazuje na to jednak společenský statut jejího otce,²⁸³ a také okruh jeho sociálních vztahů. Mezi jeho přáteli, kteří se ujímali role kmotrů jednotlivých dětí, lze nalézt většinou ševce, koželuhy a hrnčíře, případně jejich manželky. Tedy řemeslníky, kteří v rámci vesnické komunity nezaujímalí nijak zvlášť významné postavení. Navíc časté opakování jednoho kmotra či kmotry, na příklad *Zuzana manželka Šimona Ladmana ševce* je uváděna jako *kmotr levans* u všech tří děvčat, nasvědčuje vytváření pevných sociálních vazeb mezi rodinou a jejími sousedy. Tyto vazby měly silně ochrannou funkci a právě v krizových situacích, jakou bylo na příklad úmrtí živitele, pomáhaly pozůstalým překlenout náročné období a zabránit jejich potencionální chudobě. Vít a Mařena Adamcovi pravděpodobně nepocházeli z Kasejovic. V matrikách zdejší farnosti se nevyskytuje záznam o jejich sňatku. O to důležitější bylo pro nově příchozí rodinu navazování známostí a

²⁷⁵ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 92.

²⁷⁶ Regina SCHULE, c.d., s. 119.

²⁷⁷ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 93.

²⁷⁸ SOKA Plzeň – jih, AM Nepomuka, Soudní spisy, Výslech Ludmily Houlíkové z 24. ledna 1759.

²⁷⁹ Její rodiče přivedli na svět celkem čtyři děti. Kromě Zuzany to byli Veronika, Josef a Kateřina. Kateřinu však čekal osud velkého procenta tehdejších novorozeňat. Nepřežila první rok svého života. Dožila se pouhých osmi dní, a navíc se narodila jako pohrobek.

²⁸⁰ SOA Plzeň, Matrika narozených farnosti Kasejovice z let 1690-1739, SM 1544, Záznam o křtu Zuzany Adamcové v kasejovickém farním kostele sv. Jakuba ze 4. srpna 1717.

²⁸¹ TAMTÉŽ, Záznam o pohřbu Víta Adamce ze 17. července 1720.

²⁸² Martin RHEINHEIMER, c.d., s. 14.

²⁸³ Vít Adamec byl podruh a střídavě se živil jako pastýř či ponocný. SOA Plzeň, Matrika narozených farnosti Kasejovice z let 1690-1739, Záznam o křtu Veroniky, Josefa, Zuzany a Kateřiny Adamcových.

sousedských vztahů, které bylo možno upevnit pasivní, nebo ještě lépe aktivní účastí na křtu dítěte.

Ve fázi, kdy otec zemřel a děti byly zatím neschopné postarat se o sebe samy, převzala roli živitele matka.²⁸⁴ Ta mohla zvolit různé strategie přežití a zajištění obživy. Od námezdní práce, které se ovšem v chudších vrstvách společnosti žena věnovala, až po její manžel žil, či nikoli, přes hledání podpory u příbuzných a sousedů až po nový sňatek. Nebylo však pravidlem, že se další sňatek podařilo uzavřít. Vstoupit opakovaně do manželství mohl být problém pro chudé ženy, zvláště pro chudé ženy, které už nebyly v plodném věku, a pro vdovy s malými dětmi.²⁸⁵ Matka Zuzany Adamcové v tomto ohledu spadala hned do dvou rizikových skupin. Je tedy víc než pravděpodobné, a potvrzují to i matriční záznamy, že se podruhé neprovdala a v péči o děti se musela spolehnout jen na své síly, případně na pomoc příbuzných a sousedů.

Lze tedy předpokládat, že někdy mezi dvanáctým až sedmnáctým rokem opustila Zuzana rodinu a začala se starat o svoji obživu vlastními silami.²⁸⁶ V roce 1745, kdy byla obviněna, pobývala ve vsi Lnáře, kde...*handlovala... v ovoci, v sejru a předla... taky lidem...*²⁸⁷ Je tedy svým socioekonomickým postavením ukázkovým příkladem svobodné matky, kterými se nejčastěji stávaly právě děvečky nebo ženy v závislém postavení. Důvod je nutné hledat ve finančních obtížích těchto žen, protože vzhledem k jejich chudobě pro ně mohlo být obtížné uzavřít sňatek.²⁸⁸

Některé svobodné matky pocházely ze zámožnějších rodin sedláků, ale pro vysoký počet dětí jim nemohl rodinný grunt poskytnout obživu, a proto odcházely z domova a hledaly si výdělek jinde. Děvečka Ludmila Houlíková pocházela z poměrně početné selské rodiny z vesnice Březí, byla druhým nejmladším z pěti dětí sedláka Jiřího Houlíka.²⁸⁹ Protože pro tak vysoký počet dětí nebylo na rodinném hospodářství dostatek práce, odešla Ludmila do nedalekých Radkovic, kde sloužila nejprve u sedláka Kozla a

²⁸⁴ Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii. Historicko - antropologická esej*, Praha 2006, s. 87.

²⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 90.

²⁸⁶ TAMTÉŽ, s. 107.

²⁸⁷ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcové z 16. července 1745.

²⁸⁸ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 91.

²⁸⁹ SOA Plzeň, pracoviště Klášter, Seznamy obyvatelstva, inv. č. 1.

později krátký čas u sedláka Duchka.²⁹⁰ V selské službě setrvala až do konce svého života.²⁹¹

Velmi rizikovou kategorií představovaly dívky pocházející z nemanželského svazku. Sice se mohly poučit z chyb svých matek, ale jako už od narození stygmatizované se často velmi snadno nechaly uchlácholit slibem sňatku, v němž možná ani nedoufaly, a přimět k předmanželskému pohlavnímu styku. Takovéto jednání se stalo osudným Madleně Kořínkovic, která, sama nemanželská, svolila po slibu sňatku k pohlavnímu styku, jehož důsledkem bylo těhotenství. Milenec Václav Hovorka se sice k vztahu s ní přiznal a připouštěl dokonce i fakt, že jí přislíbil manželství, ale svedenou dívku si vzít odmítl s poukazem na její poškozenou pověst, a navíc se domníval, že on není otcem jejího nemanželského potomka.²⁹²

Dívky zajisté alespoň tušily, jaké nebezpečí jim v případě předmanželského početí hrozí, proto je až s podivem, že byly ochotny vstupovat do nelegitimních svazků. Jedním z důvodů byla právě naděje na případný sňatek, neboť ženy zřejmě vycházely z ustáleného zvyku, že slib sňatku je v podstatě jeho legalizací. Proto právě na základě tohoto slibu svolily k předmanželskému pohlavnímu styku. ... *kdykoli přišel vždy o to jednal že já vím že mě chce sobě vzít...*²⁹³ Důvodem mohl být i předpoklad, že případné těhotenství bude možno použít jako prostředek k vynucení manželství, jak na milenci tak případně na vrchnostenských úřadech.²⁹⁴

Anna Kohovská z Nepomuka... *byla padlá...*,²⁹⁵ snad proto nesvolila k souloži se zahradníkem Fajtem Čápem za slib manželství, ale za příslib finanční hotovosti... *von mě sliboval že mě dá třicet zlatých...*²⁹⁶ Jistým prostředkem k obměkčení ženy tedy bývaly i peníze nebo dárky, ale roli zde jistě hrály i přirozené tělesné potřeby, kdy důvodem smilstva mohla být... *nás obou chlípnost...*²⁹⁷ nebo silný cit... *učinila jsem to z velké*

²⁹⁰ SOKA Plzeň - jih, Soudní spisy, Výslech Ludmily Houlíkové z 23. ledna 1759.

²⁹¹ SOA Plzeň, pracoviště Klášter, Seznamy obyvatelstva, inv. č. 2.

²⁹² SOKA Plzeň – jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech Václava Hovorky z 19. října 1725.

²⁹³ TAMTÉŽ, Výslech Lýdy Sejčkové z 20., května 1719.

²⁹⁴ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 90.

²⁹⁵ SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech Anny Kohovský z 28. února 1739.

²⁹⁶ TAMTÉŽ.

²⁹⁷ TAMTÉŽ, Výslech Anny z Nepomuka z 5. července 1719.

*lásky...*²⁹⁸ Motivy předmanželského pohlavního styku se tedy mohly pohybovat od přirozených tělesných potřeb přes chladně rozumový kalkul až po citové vzplanutí.

Příčinou předmanželské gravidity mohlo být i znásilnění. O násilí nebyla v raném novověku nouze nejen ze strany rodičů k dětem, ale ani mezi manžely.²⁹⁹ Násilí lze tedy považovat za zcela běžnou součást života raně novověkého člověka. Přesto bylo sexuálně motivované násilí, tedy znásilnění, podle litery zákona přísně trestáno. Jeho prokázání však bylo značně problematické,³⁰⁰ a proto se pravděpodobně málokterá žena odhodlala k vyslovení takového obvinění.

*... Ten týden před svatým Vojtěchem 1758 ke mně do vsednice, já na lavici jsem ležela přišel hned mě voustrou mocí na nepatřící místo dotýkal, já jemu se bránila i křičela, on na té lavici vši jeho mocí, mě na mojí poctivosti násilí učinil...*³⁰¹ popsala při výslechu pohlavní styk s jejím tehdejším hospodářem Matějem Kozlem Děvečka Ludmila Houlíková. Její výpověď potvrdil před soudem i Matěj Kozel, přesto byl souzen pouze za cizoložství a termín znásilnění v celém případě vůbec nezazněl.

Důvodů mohlo být hned několik. Předně Ludmila vůbec nevznesla obvinění ze znásilnění-alespoň oficiálně ne. A ačkoli i z písařem stylizované výpovědi je patrná traumatická zážitku, postižená se neodvažovala svého hospodáře obvinít a zřejmě jen doufala, že jeho počínání zůstane bez následků. Příčinou bylo jednak již výše zmíněné obtížné prokázání tohoto obvinění, ale zřejmě také zámožnost Ludmilina hospodáře. Svou roli zde mohl sehrát i stud a obavy z nedůvěry okolí, a především jistý významově terminologický posun oproti současnému jazyku. Zdá se, že Matěj Kozel své počínání za hrdelní zločin, jímž znásilnění bylo, vůbec nepovažoval a ani Ludmila, či představitelé hrdelního soudu se o násilném smilstvu

²⁹⁸ TAMTÉŽ, Výslech Lídy Sejčkové z 20. května 1719.

²⁹⁹ Pavel HÍML, *Myšlení venkovských poddaných*, s. 166.

³⁰⁰ Koldínův zákoník rozlišuje dva případy znásilnění. Znásilnění na veřejném místě, kde mohla napadená volat o pomoc a nevolala – li, znamená to, že s jednáním pachatele v podstatě souhlasila. A znásilnění na místech odlehlých, kde sice napadená o pomoc volat mohla, ale bylo silně nepravděpodobné, že ji někdo uslyší. A právě v případě tohoto druhého typu znásilnění hrála pověst ženy nesmírně důležitou roli, protože pokud byla její pověst špatná – jednalo se ku příkladu o ženu již padlou – nebyla její žalobě a svědectví přikládána patřičná váha. Jaroslav JIREČEK (ed.), c.d., čl. M XXXII, s. 309.

³⁰¹ SOKA Plzeň - jih, Soudní spisy, Výslech Ludmily Houlíkové z 23. ledna 1759.

nezmiňují. Chování Matěje Kozla tedy bylo tehdejší společností klasifikováno jako cizoložství, nikoli jako znásilnění, a jako takové bylo také posuzováno. A snad i postižená toto chování považovala za jakousi součást své služby, neboť... *jemu... sice... nikdy po vůli nebyla... on jak ponejprv tak podruhý i potřetí nočního času násilí učinil...*³⁰² Ale stalo se tak v domě a Ludmila tedy teoreticky mohla probudit a upozornit ostatní obyvatele. Je pravdou, že její postavení vůči hospodáři, který ji poskytoval obživu a jenž byl navíc zámožný a minimálně z tohoto důvodu byl ve vsi určitou autoritou, bylo značně nevýhodné. Přesto Ludmila mohla kozlovský grunt opustit, později tak stejně musela učinit, a hledat službu jinde. Ona však ve službě u Matěje Kozla setrvala a defakto tak sama posunula chování jejího zaměstnavatele od znásilnění k cizoložství, které bylo tehdejší společností, jíž sama postižená byla součástí, posuzováno mnohem mírněji.³⁰³

V negramotné venkovské společnosti, jejíž kultura byla založena především na ústně předávaných informacích,³⁰⁴ bylo nařčení a případné odsouzení za zabití nemanželského dítěte, navíc spojené s hrůznou podívanou na vykonání exekuce,³⁰⁵ jistě dlouho udržováno v kolektivní paměti lidí, kteří si pak tuto nekaždodenní situaci připomínali a předávali dál. Navíc bývala taková událost zajisté používána jako exemplární varování v kázáních. Proto mohla dívka obviněná z téhož zločinu tušit, jakému tlaku bude vystavena a jaký trest jí hrozí. Záleželo pak už jen na ní, pro který druh obranné strategie se rozhodne. Zda se bez odkladů přizná ke všem jí přiřknutým obviněním, či raději bude vše popírat.

Často voleným modelem chování bylo větší, či menší předstírání naprosté nevědomosti. Některé ženy při výslechu uváděly, že vůbec netušily, že jsou těhotné, nemohly tedy vraždu svého nelegitimního potomka plánovat. A své následné jednání vysvětlovaly překvapením z porodu.³⁰⁶ Tímto tvrzením se občas snažily obhájit i ženy už jednou, nebo

³⁰² TAMTÉŽ.

³⁰³ Pavel Matlas, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: Václav Bůžek - Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, OH 12, 2007, s. 291-313, zde s. 310-312.

³⁰⁴ Pavel HÍML, *Myšlení venkovských poddaných*, s. 153.

³⁰⁵ Pavel MATLAS, *Hrdelní soudnictví*, s. 68-72.

³⁰⁶ Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 319.

dokonce vícekrát těhotné.³⁰⁷ Další možností bylo tvrdit, že obviněná o svém těhotenství věděla, ale skrývala je před okolím, neboť doufala, že se jí podaří před porodem přesídlit do velkého města, kde by mohla dítě odložit, nebo odejít k rodičům a diskrétně porodit bez nepatřičné pozornosti okolí.³⁰⁸ Obě dvě varianty se jeví poněkud nepravděpodobné, neboť šance na utajení vyššího stupně gravidity v tak málo anonymním prostředí, jakým bezpochyby byl raně novověký venkov, se zdá mizivá. Ženy sice mohly příznaky těhotenství skrývat pod šaty přehrnuté přes břicho nebo simulovat menstruaci, ale nakolik se jim podařilo oklamat jejich okolí, je otázka.³⁰⁹ Existuje však jistá možnost, že některé obzvláště psychicky labilnější ženy oklamaly samy sebe. Prostě si odmítly příznaky svého těhotenství i těhotenství samotné přiznat, a pak mohly být skutečně překvapeny nečekaným porodem.

Jiným druhem obranné strategie mohlo být naprosté doznání. Je logické, že toto chování bylo častější u pachatelů obviněných z lehčích deliktů než ze zločinů, po nichž následoval kapitální trest.³¹⁰ Přesto i u hrdelních zločinů se občas našli obvinění, kteří buď z neschopnosti odporovat vyslychajícím, z obavy před případným výsledkem právem útrpným, nebo z pocitu viny hned při prvním výslechu doznali vše, z čeho byli obžalováni. *...když na svět přišlo... já mu krček dvouma tkaničkama zavázala...hned napoprve na sebe prozradila Alžběta Fořtová obviněná z infanticidia.*³¹¹

Možností bylo i minimalizovat svůj podíl na smrti dítěte poukazováním na neznalost péče o novorozeně³¹² nebo případné mdloby, které po vysilujícím porodu mohly docela dobře následovat. Tuto strategii zvolila Kateřina Slouhová ze vsi Chlomku... *po porodu na dvě hodiny sama o sobě nevěděla...*, která navíc poukázala na problém izolace nesezdané rodičky...(dítě) *bylo živý, než nedlouho a kdyby byl kdo přítomný, snad*

³⁰⁷ Regina SCHULE, c.d., s. 128.

³⁰⁸ Daniela TINKOVÁ, c.d., s. 319.

³⁰⁹ TAMTÉŽ.

³¹⁰ *... že jsem proti šestému přikázání zhřešila... protože on mě k tomu přemlouval a sliboval, že mě sobě vezme...* Vypověděla hned při prvním výslechu Anna z Nepomuka obviněná ze smilstva. SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech Anny padlý proti 6tému přikázání z 5. července 1719.

³¹¹ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovic, Hrdelní pře, Výslech Alžběty Fořtové ze 4. května 1696.

³¹² Daniela TINKOVÁ, c.d., s. 320.

*mohlo až posavad živý býti...*³¹³ Obdobnou taktiku zvolila i Ludmila Houlíková, která detailně popsala porod svépomocí... *skrze velkou bolest jsem takové neviňátko za hlavičku mocně a silou vzala a ze mě vytrhla...* a svou neschopnost dítěti jakkoli pomoci, ale i ublížit, se snažila doložit poukazováním na vlastní mdloby a bolest... *na zem sem upadla a ve mdlobách velkou chvíli jsem ležela... nemohla jsem velkou bolestí a mdlobou neb jsem sama sobě nic nevěděla...* a svoji nevinu se snažila ještě podtrhnout tvrzením, že její ...*dítě na svět mrtvý přišlo protože ho v životě necítila...*³¹⁴

Zuzana Adamcová před soudem zvolila značně promyšlenou taktiku. Nepřiznala okamžitě vše, z čeho byla nařčena. Pravděpodobně velmi dobře věděla, jaký trest by ji čekal, a s možností omilostnění zřejmě vůbec nepočítala. Zároveň si ale byla plně vědoma, že zarputilé zapírání také nikam nepovede, zvláště když se ve slabé chvíli přiznala k porodu dítěte a defakto tak potvrdila, že se dopustila smilstva. Rozhodla se trvat na svém prvním tvrzení, tedy že skutečně smilnila, otěhotněla a ze strachu před hanbou své těhotenství tajila. Ale rázně odmítla nařčení z infanticidia... *já chci na tom hned umřít, že je nebylo živý, protože sem ho ode středy do soboty necítila...*³¹⁵ V Zuzanině výpovědi se objevuje další prvek v problematice abortu a infanticidia poměrně hojně zastoupený, a to fyzicky namáhavá práce, která mohla sloužit jako prostředek k navození potratu... *sem šaty mandlovala ten čtvrtek u pani purkrabový... tak já nevím, jestli že sem sobě tím mandlováním ublížila, jenom to že sem před svátky tu středu než sem šla spát, dítě živý v životě cítila, a od toho času sem ho necítila... já sem donésti chtěla asi tři polena dříví...tak sem je nesla a jak na sebe brala ve mně něco ruplo...*³¹⁶ Těžkou fyzickou prací mohly ženy vykonávat zcela záměrně, neboť věděly, že takto lze vyvolat potrat. Ale je možné, že tento záměr samy před sebou tajily a nepřipustily si skutečný účel svého jednání,

³¹³ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Kateřiny Slouhový z 13. května 1683.

³¹⁴ TAMTÉŽ, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech Ludmily Houlíkové z 24. ledna 1759.

³¹⁵ TAMTÉŽ, AM Kasejovic, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcový z 16. května 1745.

³¹⁶ TAMTÉŽ, Výslech Zuzany Adamcový z 24. listopadu 1745.

kteře se tak mohlo stát více méně legálním prostředkem k plánovanému rodičovství.³¹⁷

... *když se (dítě) narodilo, leželo na straně, já ho obrátila, udělala jsem na něm křížek, myslila jsem předce, že dítě živý jest...*³¹⁸ tato dojemně znějící výpověď otevírá otázku, jaký vztah pojil svobodnou matku k jejímu nelegitimnímu potomkovi. Tento problém však na základě pramenů lze jen obtížně zodpovědět. Většina obviněných poukazovala na svou snahu narozenému dítěti neublížit, a naopak je chránit na příklad před domácími zvířaty...*dítě naproti témuž chlívkou k hradbě položila neb jemu takové husy nic neublížily...*³¹⁹ Tato tvrzení hrála důležitou roli v obranné strategii žen obviněných z infanticidia, protože měla zdůraznit jejich kladný vztah k dítěti, a vyvrátit tak podezření z úmyslného usmrcení novorozeněte. Jako takovým jim však nelze přikládat přílišnou váhu, protože obžalované před soudem jednoznačně upravovaly realitu tak, aby mluvila v jejich prospěch.

Předpoklad, že se nesezdaná žena na narození nemanželského potomka těšila, je značně nepravděpodobný. S blížícím se termínem porodu naopak jistě u dotyčné narůstal stres a pocit strachu z reakce okolí i následných finančních obtíží. Každý projev existence plodu tak u budoucí matky nevyvolával radostné pocity, ale naopak obavy až odpor. Rodila-li žena o samotě, mohly strach a odpor spojené s porodními bolestmi, vyčerpáním a ztrátou krve zcela potlačit mateřský cit a vyústit v rozhodnutí dítě zabít.³²⁰ Porodivší žena tak do bytosti nechtěného potomka promítla svůj hněv vůči partnerovi, jenž ji zanechal bez pomoci, a dítě často velice brutálním způsobem usmrtila.

Do imaginárního kontaktu s ilegimitou nepřišla jen sama svobodná matka, její milenec a jejich společný potomek, ale i ostatní obyvatelé obce. Důležitou roli v tomto směru hrály ostatní ženy, neboť právě ty mohly díky společným úkonům, ale také díky své osobní zkušenosti s těhotenstvím odhalit, zda není některá nesezdaná žena gravidní. Důležitým ukazatelem

³¹⁷ Pavla HORSKÁ, c.d., s. 231.

³¹⁸ SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcovy z 20. října 1745.

³¹⁹ SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech Ludmily Houlíkové z 24. ledna 1759.

³²⁰ Eduard KNOBLOCH, c.d., s. 285.

bylo především praní krvavého prádla, nebo jeho případná absence, ale také fyziologické změny na těle těhotné.³²¹

Pokud byl její milenec svobodný, byla první ženou, která vstupovala s obtěžkanou do určitého vztahu, porodní bába. Její úsudek byl pro obžalovanou nesmírně důležitý. Právě porodní bába při soudním šetření potvrzovala, zda je žena skutečně těhotná, či zda již porodila. A mohla to být právě ona, kdo zkušeným okem jako první ve vesnici poznal, že je dotyčná gravidní. Svou roli zde opět sehrála sociální kontrola... *slyšela jsem po rozličně ve vesnici naší že Ludmila Houlíková... těhotná jest... mě také to v dobré povědomosti nebylo... já ale její prsa jsem viděti chtěla, které ona mi beze vší vzpurnosti ukázala, já vidíc, že ona mlíko v nich majíc... že asi ještě 2 neb 3 neděle s plodem choditi bude...*³²² Navíc nemohl-li z jakéhokoli důvodu tuto úlohu zastat lékař, musela porodní bába v případě podezření z infanticidia posoudit, zda bylo dítě životaschopné i mimo tělo matky a zda bylo usmrceno násilím.³²³ Porodní bába i obžalovaná bývaly členkami jedné vesnice... *Ludmilu Houlíkovou dobře znám neb mnoho let u nás ve vesnici sloužila...*³²⁴ Vztah mezi obviněnou a přivolanou porodní bábou se mohl v jejich civilním životě pohybovat od přátelství přes lhostejnost až po vzájemnou zášť. Postoj svědkyně k obžalované se samozřejmě mohl pozitivně i negativně promítnout do její výpovědi. A svou roli zde hrál i soucit nebo pocit solidarity ať k obžalované, nebo k jejímu milenci, popřípadě jeho rodině. Přesto porodní bába neměla na celém procesu žádné zvláštní zájmy, a tedy ani důvod svou výpověď přemrštěně upravovat. Navíc zajisté cítila respekt k představitelům obce jakožto zástupcům vrchnosti i práva a mohla se též obávat božího trestu za křivé svědectví, protože vypovídala pod přísahou.

Komplikovanější byl vztah mezi obviněnou a případnou manželkou jejího milence. Ta jistě nebyla potěšena nevěrou svého partnera, ale jelikož na manželovi byla často existenčně i citově závislá, obracel se její hněv především proti jeho milence... *Já jsem jí vyhnala a ze stavení vybila...*

³²¹ Daniela TINKOVÁ, c.d., s. 319.

³²² SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech porodní báby Doroty Kohovský z 20. dubna 1759.

³²³ Pavel MATLAS, *Hrdeční soudnictví*, s. 38.

³²⁴ SOKA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech porodní báby Doroty Kohovský.

*protože sem merkovala že muj muž s ní tělesně hřeší...*³²⁵ Soudní žalobě se ale pravděpodobně většina manželek raději vyhnula, neboť by tak defakto udaly svého muže a v málo anonymním venkovském prostředí bohatém na slovní potyčky a uštěpačné narážky by tak jen zvýšily míru své ostudy. Pokud však k soudnímu procesu z jakéhokoli důvodu přece jen došlo, mohla se podvedená manželka obviněné mstít. Na druhou stranu vypovídala pod přísahou a s pocitem respektu k představitelům justice. A také mohla tiše podezřívát svého manžela, že to byl on, kdo zapříčinil mimomanželský pohlavní styk. To všechno byly důvody, proč se nesnažila obžalované uškodit křivým svěděctvím.³²⁶

I další členky obce, jako případná nová hospodyně, či ostatní děvečka a podruhně, mohly být povolány před soud, aby popsaly chování obžalované. I v tomto případě platí, že vztahy mezi těmito ženami mohly být na různé úrovni přátelství, nebo naopak nepřátelství. Ale tyto svědkyně opět nebyly přímými účastnicemi sporu, a proto jejich výpovědi ovlivňovala spíše obava z božího trestu za křivé svěděctví, úcta k představitelům soudu a soucit s obžalovanou než touha po vyřizování účtů za jakékoli křivdy.³²⁷

V málo anonymním prostředí raně novověkého venkova byl okolí obviněné její delikt jistě dobře znám a veřejným výkonem trestu se stalo její provinění ještě viditelnějším. Na druhou stranu, ať už se jednalo o trest hrdelní, či hanobící, právě veřejným potrestáním byl opět nastolen řád, který pachatelka svým hříchem porušila. Byl tedy odvrácen boží hněv od celé pospolitosti a navrácena ztracená rovnováha.³²⁸

³²⁵ TAMTÉŽ, Výslech Marie Kozlové vlastní manželky Matěje Kozla z „ „, dubna 1759.

³²⁶ Marie Kozlová ve své výpovědi dosvědčila, že se Ludmila Houlíková nesnažila své těhotenství tajit, tedy že pravděpodobně neměla v úmyslu své nemanželské dítě usmrtit. SOkA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech Marie Kozlové.

³²⁷ Kateřina Duchková, hospodyně u níž Ludmila Houlíková sloužila po té, co ji vyhnala Marie Kozlová, vypověděla, že Ludmila... *neskrejvala své těhotnosti...* SOkA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech Kateřiny Duchkové z 20. dubna 1759. Obdobně vypověděla podruhně Dorota Bochníčková, že o Ludmile Houlíkové... *věděla... dobře že ona těhotná byla... ona také nikdy se neskrejvala...* a navíc s další podruhní Kateřinou Zajíčkovou potvrdzovaly Ludmiliny mdloby, které následovaly po jejím porodu, a kterými se Ludmila snažila dokázat svou nevinu na smrti jejího nelegitimního potomka. SOkA Plzeň - jih, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výsledky Doroty Bochníčkové a Katřiny Zajíčkové z 20. dubna 1759.

³²⁸ Daniela TINKOVÁ, *Hřích*, s. 110.

Ženina čest byla běžně dávána do souvislosti s její mravností, potažmo nemravností, či počestností pohlaví.³²⁹ Nabízí se tedy otázka, zda a jak ženu obviněnou ze smilstva, nebo dokonce z horšího zločinu přijalo její okolí zpět, samozřejmě nebyla-li odsouzena k hrdelnímu trestu. Měla dotyčná ještě vůbec možnost vést „normální“ život? Přijala ji zpět její rodina? Měla nějakou naději na uzavření sňatku?

Richard van Dülmen uvádí, že pro dobrou pověst člověka raného novověku bylo smrtelnou ranou už pouhé setkání s katem. Zda byl dotyčný shledán vinným, či nikoli, nemělo pro jeho okolí vůbec význam. V okamžiku, kdy byl pouze nařčen ze zločinu, stával se v očích ostatních zločincem. Byl tedy nemilosrdně vyčleněn z počestné společnosti a odsouzen k životu na jejím okraji.³³⁰ Toto pojetí významu dobré pověsti a jejího pozbytí však nemuselo platit absolutně.

Nelze souhlasit ani s tvrzením, že pouhé nařčení ze spáchání zločinu natolik očernilo člověka, že ten pak již nebyl více počítán k počestné společnosti, a odmítavý postoj jeho okolí ho vyloučil z komunity počestných lidí a že tomuto nešťastníkovi pak nezbývalo nic jiného, než se přiřadit k marginálním vrstvám společnosti. Vzhledem k míře lehčí trestné činnosti na venkově je pravděpodobné, že vesnická komunita nepřikládala případnému lehčímu provinění nijak zvlášť velký význam, jak už bylo několikrát zmíněno. Na příklad smilstvo, a tedy i případný trest za něj bylo běžným jevem v životě venkovské společnosti.³³¹

Zuzana Adamcová i Ludmila Houlíková sice nebyly uznány vinnými ze zločinu infanticidia, ale obě byly vyslyšány právem útrpným,³³² setkaly se tedy s katem, a navíc byly bezpochyby vinny zločinem smilstva, za nějž byly odsouzeny a veřejně potrestány.³³³ Vykonáním trestu snad v očích veřejnosti alespoň částečně svůj prohřešek smyly. Přesto každý v jejich okolí věděl, že byly postaveny před soud a proč. Podle Dülmenovy teorie by

³²⁹ Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé*, s. 7.

³³⁰ TÝŽ, s. 46.

³³¹ Pavel MATLAS, *Delikt smilstva*, s. 76–96.

³³² SOKA Plzeň - jih, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Výslech Zuzany Adamcovy právem útrpným z 24. listopadu 1745; TAMTÉŽ, AM Nepomuku, Soudní spisy, Výslech Ludmily Houlíkové právem útrpným z 10. prosince 1759.

³³³ TAMTÉŽ, AM Kasejovice, Hrdelní pře, Rozsudek nad Zuzanou Adamcovou z 26. listopadu 1745; TAMTÉŽ, AM Nepomuku, Soudní spisy, Rozsudek nad Ludmilou Houlíkovou z 10. ledna 1760.

tedy neměly mít nejmenší naději na opětovné začlenění do početné společnosti a měly by dožít kdesi na jejím okraji mezi žebráky a tuláky. Ale v Zuzanině případě k návratu do běžného života zcela jistě došlo, a dokonce zřejmě neutrpěla přílišným zhoršením životních podmínek.

Po vykonání trestu a propuštění z vězení Zuzana na nějaký čas unikla z historického obzoru. Nelze zjistit, čím se živila, ani jak ji přijalo její okolí. Ale dochované prameny vylučují recidivu jejího činu, a naopak díky matričním záznamům je známo, že se neztratila kdesi mezi marginálními vrstvami obyvatelstva, ale pokračovala v usedlém způsobu života a i přes pošramocenou pověst se jí podařilo uzavřít sňatek. 7. února 1751 se s ní oženil... *poctivý vdovec Václav Procházka krejčí...*, který udržoval styky s významnějšími osobami ve vesnické komunitě, jak dokazuje postavení jeho svědků, kterými byli rychtář Jan Nos a pekař Josef Beneš. Účast rychtáře na svatbě, a to dokonce v roli svědka, lze považovat za doklad významného postavení Václava Procházky ve venkovské společnosti. Tuto domněnku potvrzuje i účast rychtáře jako kmotra na křtu dětí, které poměrně krátce po svatbě, v letech 1752, 1754 a 1756,³³⁴ z tohoto svazku vzešly. Zároveň zde ale mohl rychtář vystupovat z moci svého úřadu a svou přítomností umlčet veškeré výhrady k nevěstině mravopočestnosti. Jediným dokladem Zuzanina prohrěšku tak zůstává pouze vypuštění slůvka *poctivá* při popisu jejího společenského postavení.³³⁵

Ludmila Houlíková se nikdy neprovdala. A co víc opustila ves Radkovic a přinejmenším v době své smrti pobývala v nedaleké vesnici Újezd.³³⁶ Dalo by se předpokládat, že přesídlení z Radkovic do Újezda bylo jakýmsi útekem z místa činu vyprovokovaným stygmatizací obžalované a život bez vstupu do manželství důsledkem poškozené pověsti této ženy. Ale odchod z jedné vesnice do druhé, navíc v hranicích jednoho panství, mohl

³³⁴ SOA Plzeň, Matrika narozených kasejovické farnosti z let 1751-1787, SM 1546, Záznam o narození Kašpara Jana Procházky, syna Zuzany Adamcové z 6. ledna 1752; TAMTÉŽ, Záznam o narození Jana Procházky, syna Zuzany Adamcové z 10. května 1754; TAMTÉŽ, Záznam o narození Anny Marie Procházkové, dcery Zuzany Adamcové z 11. ledna 1756.

³³⁵ SOA Plzeň, Matrika oddaných kasejovické farnosti z let 1747-1785, SM 1548, Záznam o sňatku Zuzany Adamcové s Inářským krejčím Václavem Procházkou ze 7. února 1751.

³³⁶ SOA Plzeň, pracoviště Klášter, Soupisy obyvatel, kart. č. 2, Seznam sirotků po nebožtíkovi Jiřím Houlíkovi z roku 1787.

být stejně tak dobře vyprovokován finančními těžkostmi a pracovní příležitostmi. A neuzavření sňatku mohlo mít hned několik příčin. Předně existovala určitá skupina žen, které pravděpodobně především z finančních důvodů nikdy do manželství nevstoupily. Ludmila Houlíková by se pravděpodobně k této skupině přiřadila, aniž by její dobrou pověst poškodilo soudní stíhání, protože v době procesu jí bylo už třicet sedm let,³³⁷ což byl věk značně převyšující průměrný sňatkový věk při uzavírání prvního sňatku.³³⁸ Právě poměrně vysoký Ludmilin věk a také přílišná chudoba mohly být překážkou jejího vstupu do manželství. Ale nelze vyloučit ani možnost, že Ludmila po značně traumatických zkušenostech, které získala při nechtěném pohlavním styku a při těžkém porodu, o sňatek a manželské povinnosti s ním související sama ani v nejmenším nestála.

³³⁷ SOAPlzeň, Matrika narozených farnosti Žinkovy z l. 1716-1739, SM 488, Záznam o křtu Ludmily Houlíkové z 14. března 1722.

³³⁸ Eduard Maur uvádí průměrný sňatkový věk na venkově mezi 23 a 24 rokem života. Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*, HD 23, 1999, s. 85-135, s. 96.

IX. ZÁVĚR

Raně novověký venkovský člověk žil jen v málo anonymním prostředí a podléhal pozorné dohledu svého okolí. Každý člen společnosti byl součástí mechanismu sociální kontroly a napomáhal oficiálním represivním orgánům postihovat překročení norem v dané komunitě platných. Ne vždy však sociální kontrola beze zbytku plnila svoji dohlížecí funkci. Jednak existovaly strategie, jejichž pomocí bylo možno sociální kontrole alespoň částečně uniknout, ať už to byla trochu riskantní změna bydliště, nebo v případě těhotných nesezdaných žen pokus o skrývání gravidity vhodným oblečením a simulací menstruačního cyklu. Navíc ne každý delikt byl represivním orgánům neprodleně nahlášen. Zdá se, že venkovská společnost měla vlastní pravidla soužití, vlastní pojetí cti a vlastní morálku a mnohá přestoupení norem byla ochotna tiše tolerovat, alespoň do chvíle, než se z malého přestupku stal zločin daleko závažnější. Lehčí delikty, jakými bylo smilstvo či drobné krádeže, vzhledem k jejich četnosti zřejmě venkovská společnost pomíjela, ale jen do okamžiku, než na sebe navázaly závažnější trestnou činnost. Ačkoli venkovská pospolitost často o přestupku věděla, pokud neměla závažný důvod, neoznámila jej represivním orgánům. Navíc speciálně delikt smilstva byl zajisté mnohem častější než trestněprávní prameny ukazují, protože k jeho odhalení mohlo dojít jen tehdy, byla - li žena obtěžkána a předmanželský pohlavní styk nebyl závčasem legalizován sňatkem. Sociální kontrola většinou spustila svoji dohlížecí funkci až v okamžiku, kdy byly normy venkovské společnosti narušeny nějakým vážným způsobem, na příklad spácháním hrdelního zločinu. Ze strachu před tímto druhem trestné činnosti, a také před Božím hněvem, byl takový zločin zpravidla neprodleně ohlášen na příslušná místa, která následně celou záležitost prošetřila.

Svět mužů a žen je a byl odlišný. Ženský svět měl své zvláštnosti a jistá specifika tak v sobě nutně musela nést i ženská kriminalita. Za výhradně ženský zločin byly považovány abort a infanticidium. Tyto dva delikty byly pokládány za obzvláště těžká provinění, proto byly trestány smrtí. Zatímco abort vyžadoval jistou přípravu a určitou dávku odhodlání, infanticidium

bývalo zločinem ze zoufalství. Ženy, které usmrtily svého nelegitimního potomka, tak většinou činily zcela neplánovaně v rozčilení způsobeném porodními bolestmi, vyčerpáním a pocitem naprosté opuštěnosti.

Prosté smilstvo bylo v raně novověké venkovské společnosti zřejmě značně časté a bylo – li odhaleno a souzeno, býval za ně muži i ženě vyměřen totožný trest.. V případě infanticidia byla situace jiná, tomuto obvinění musela žena čelit sama. Za mimomanželské těhotenství byl muž zodpovědný stejně jako žena, která se často nechala ukonejšit slibem manželství a různými dárky. Výjimku v tomto případě tvořilo znásilnění nebo zneužití služebné dívky jejím zaměstnavatelem. Se zjištěním, že je nesezdaná dívka těhotná, pronikl do jejího světa i do světa jejího milence nový prvek – ilegimita. Ženy bývaly ilegimitou ohroženy více než muži, neboť jejich počestnost byla spojována s mravní čistotou, a navíc riziko mimomanželského otěhotnění nesly především ony. Přesto i muž měl v případě narození nelegitimního potomka jisté povinnosti. Byl – li svobodný, měl podle zákona legalizovat svůj mimomanželský poměr sňatkem. Pokud byl již ženatý, nebo se z jakéhokoli důvodu nemohl se svojí milenkou oženit, měl své nemanželské dítě alespoň hmotně zajistit.

Pochopitelně se někteří muži pokoušeli této povinnosti vyhnout a ve snaze uniknout zodpovědnosti, odmítali své otcovství a poukazovali na ženinu nepočestnost, ať už domnělou nebo skutečnou. Pak záleželo na pověsti svobodné matky, protože podle toho, byla – li její pověst dobrá či špatná, byla jejímu tvrzení přikládána váha. Motivem kladného i záporného vztahu k těhotné milence mohl být strach z trestu a ostudy, obava z odpovědnosti, finanční situace a samozřejmě důležitou roli zde hrál cit.

V případě mimomanželského otěhotnění se v poněkud horším postavení nacházela žena. Ona nesla riziko svobodného mateřství a s ním související hanby a finančních obtíží. Právě nedostatek prostředků a obava z reakce okolí mohly být jedním z motivů vedoucích k usmrcení nechtěného potomka. Svobodná matka ve snaze utajit své těhotenství se často dostala do jakési pomyslné izolace, a proto rodila zcela osamoceně. Porod pro ni nebyl radostnou událostí, a tak mohl dlouhotrvající stres, zloba vůči otci dítěte, který ženu zanechal bez pomoci a bez prostředků a vyčerpání porodem zcela přehlušit mateřský cit a dotyčná pak byla schopná v rozčilení, jež po porodu

nutně následovalo, svého potomka více či méně záměrně usmrtit. Utajit těhotenství a porod bylo v málo anonymním venkovském prostředí téměř nemožné, a tak většina matek – vražednic končila před soudem.

Vyšetřování těžkého zločinu, navíc spojené s případnou exekucí, se nadlouho zapsalo do povědomí venkovské společnosti. Díky tomu byl raně novověký člověk do jisté míry obeznámen s průběhem vyšetřování a tušil, jak by měl před soudem vystupovat a do jaké role by se měl stylizovat. Prostřednictvím těchto informací si raně novověká společnost vytvářela určité modelové strategie chování a záleželo pak na rozhodnutí každého stíhaného jedince do jaké míry se při vyšetřování těchto strategií bude držet a do jaké míry se pokusí vymyslet strategii vlastní, která by ho co možná nejméně uchránila trestu. Obviněný tedy před soudem nevyprávěl pravdu, ale realitu upravoval tak, aby jeho postih byl co možná nejmenší. Ženy volily různé taktiky, aby co nejvíce snížily míru svého provinění. Některé předstíraly naprostou nevědomost, jiné se okamžitě přiznaly. Další tvrdohlavě popíraly svou vinu. Ačkoli nemalá váha byla přikládána právě počestnosti obviněné ženy a výpovědím svědků, kteří dobrou pověst vyslychané potvrzovali, či vyvraceli, pouze soustavné popírání viny jako jediné mohlo ženu uchránit před hrdelním trestem.

Existovala zde tedy jistá alternativa, jak z rukou kata uniknout. Ale jak byla obvinění zbavená žena přijata společností? Byl vůbec po stigmatizaci zločinem a prožitým utrpením možný návrat k předešlému způsobu života? Částečnou odpověď na tyto otázky poskytují evidenční prameny, v nichž je možné dohledat případný sňatek obviněné, který lze považovat za důkaz integrace zpět do společnosti. Ani případné „staropanství“ však nelze za důkaz procesu marginalizace, jehož působením mohla být žena vytlačena na okraj společnosti. Jistá skupina žen nikdy do manželství nevstoupila, ačkoli jejich dobrá pověst nebyla poškozena soudním stíháním. V případě svobodné matky mohla být důvodem neuzavření sňatku finanční situace, která vstupu do manželství bránila, ale také traumatické zážitky z těžkého porodu nebo případného nechtěného pohlavního styku.

Socioekonomické postavení svobodných matek je poměrně těžko zmapovatelné, neboť většinu informací o své osobě poskytovala obviněná během výslechu sama a takto získané údaje bývají neúplné a často dokonce

chybné. Jistý posun v tomto problému by mohlo poskytnout studium evidenčních pramenů. Práce s těmito materiály je sice časově náročná a ne vždy přinese kýžený výsledek, ale právě z tohoto typu pramenů lze získat cenné údaje o rodinném zázemí a společenském postavení vyslýchané. Vhodným zdrojem jsou matriky, které poskytují informace o socioekonomickém postavení rodičů a případně i manžela obžalované, jež se odráží nejen v jejich profesi, ale i ve společenském statutu kmotrů křtěných dětí či svatebních svědků, kteří představovali tolik důležitou síť přátel a sousedů. Údaje o socioekonomickém postavení stíhaných osob poskytují i soupisy obyvatelstva a podnětné informace lze získat též z pozemkových knih, kde je možné dohledat, zda dívky kvůli svému prohřešku byly připraveny o dědický podíl a zda ztráta dědického podílu byla běžným trestem za mravnostní přestupky. Právě z těchto důvodů by se evidenční prameny měly v budoucnu těšit badatelskému zájmu.

X. PRAMENY A LITERATURA

Prameny nevydané

Státní oblastní archiv Plzeň, Matriky narozených z let 1690-1739, SM 1544 a z let 1751-1787, SM 1546, oddaných z let 1747-1785, SM 1548 a zemřelých z let 1690-1744, SM 1547.

Státní oblastní archiv Plzeň, pracoviště Klášter, Velkostatek Žinkovy, Soupisy obyvatelstva, inv. č. 1, 2.

Státní okresní archiv Plzeň - jih, Archiv města Kasejovic Hrdelní pře, kart 3., inv. č. 639.

Státní okresní archiv Plzeň - jih, Archiv města Kasejovic, Nové právo útrpné a hrdelní 1708, inv. č. 66.

Státní okresní archiv Plzeň – jih, Archiv města Nepomuku, Soudní spisy, výslechy, krádeže, smilstvo, kart, 5. inv. č. 470.

Prameny vydané

Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876.

Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1698-1780, Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích XXIV*, Praha 1908.

Literatura

Stefan BERGER – Heiko FELDNER – Kevin PASSMORE, *Writing History. Theory and Practice*, London 2003.

Peter BURKE, *New perspectives on historical writing*, Cambridge 2005.

TÝŽ, *History and Social Theory*, second edition, Cambridge – Halden 2005.

Alain CORBIN, *Na stopě neznámému. Znovunalezený svět Luise-Françoise Pinagota 1798-1876*, Praha 2006.

Václav ČERNÝ, *Hospodářské instrukce. Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v 15.–19. století*, Praha 1930.

Jaroslav DIBELKA, „Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?“ *Migrace Cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, Historická demografie 30, Praha 2006, s. 189-204.

TÝŽ, *K novým možnostem studia trestněprávní problematiky. Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva na třeboňském panství (1650-1750)*, Český časopis historický 1, 2008, s. 19-53.

TÝŽ, *Obranné strategie „zmrhaných“ žen na jindřichohradeckém panství v 17. a na počátku 18. století*, Historická demografie 31, 2007, s. 5-20.

TÝŽ, *Příběh Johany Peřkové. Každodenní život tulačky a zlodějky v první polovině 18. století*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 315-332.

TÝŽ, *Tajemství rodiny Hlučných. Obranné strategie žen obviněných z infanticidia*, Dějiny a současnost 9, 2007, s. 37-39.

Richard van DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003.

TÝŽ, *Divadlo hrůzy. Soudní praxe a trestní rituály v raném novověku*, Praha 2001.

TÝŽ, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*, Praha 2002.

TÝŽ, *Verbrechen, Strafen und soziale Kontrolle. Studien zur historischen Kulturforschung III*, Frankfurt am Main, 1990.

Jindřich FRANCEK, *Hrdelní soudnictví v Čechách v 16.-18. století*, in: Česká města v 16.-18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990, 1991, s. 41-61.

TÝŽ, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 1999.

Bronislaw GEREMEK, *Slitování a šibenice. Dějiny chudoby a milosrdenství*, Praha 1999.

Carlo GINZBURG, *Inkvizitor jako antropolog*, Kuďej. Časopis pro kulturní dějiny 1-2, 2005, s. 39-49.

TÝŽ, *Sýr a červi. Svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.

Jack GOODY, *Proměny rodiny v evropské historii*, Praha 2006.

Jiří HANZAL, *Cikáni na Moravě v 15. až 18. století. Dějiny etnika na okraji společnosti*, Praha 2004.

Martina HAVLŮJOVÁ, *Ženská kriminalita v Čechách ve světle smolných knih (16.-18. století)*, in: Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C. Ústav jazyků a humanitních studií 5, 1999, s. 189-211.

Pavel HIML, *Myšlení venkovských poddaných v raně novověkých jižních Čechách pohledem trestněprávních pramenů*, Opera historica 4, 1995, s. 153–194.

TÝŽ, *Zrození vagabunda. Neusedlí lidé v Čechách 17. a 18. století*, Praha 2007.

Pavla HORSKÁ, *Umělé přerušení těhotenství pohledem historické demografie*, Historická demografie 27, 2003, s. 225-242.

Miroslav HREOCH a kol., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985.

Josef JANÁK – Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Dějiny správy v českých zemích do roku 1945*, Praha 1989.

Luďa KLUSÁKOVÁ - Markéta KRÍŽOVÁ - Karel KUBIŠ - Miloš ŘEZNÍK, Daniela TINKOVÁ, *Místo úvodu. „My“ a „oni“ - náčrt teoretické reflexe problematiky*, in: *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Acta universitatis Carolinae, Philosophica et historica 5-1999, Studia historica LII, Praha 2003, s. 11-28, s. 11.

Eduard KNOBLOCH, *Lékařská kriminalistika*, Praha 1958.

Loyd KRAMER – Sarah MAZA, *A Companion to Western Historical Thought*, Blackwall 2006.

Karel MALÝ, *České právo v minulosti*, Praha 1995.

Pavel MATLAS, *Delikt smilstva a jeho postih na schwarzenberském panství Hluboká nad Vltavou 1666-1760*, Archivum Trebonense, Třeboň 2006, s. 46–96.

TÝŽ, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: Václav Bůžek – Jaroslav Dibelka (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 291-313.

TÝŽ, *Hrdelní soudnictví na panství Hluboká nad Vltavou 1661–1765*,

TÝŽ, *Rychlá cesta na popraviště. Trestní řízení a popravní rituál v Čechách na sklonku 17. století*, Dějiny a současnost 9, 2007, s. 40-43.

Jaroslav PÁNEK, *Hrdelní soudnictví městečka Čechtice v 17. a 18. století*, Středočeský sborník historický 12, 1977, s. 129-181.

TÝŽ, *Hrdelní soudnictví městečka Neveklova v 18. století. Příspěvek k poznání pozdně feudálního hrdelního soudnictví v Čechách a k charakteristice patrimoniálních trestněprávních pramenů*, Středočeský sborník historický 14, 1979, s. 71-109.

TÝŽ, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách. Výsledky, problémy a perspektivy studia*, Československý časopis historický 32, 1984, s. 693-728.

Eva PROCHÁZKOVÁ, *Hrdelní soudnictví města Benešova v 16.-18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 21, 1980, s. 211-254.

TÁŽ, *Hrdelní soudnictví městeček Prčice a Sedlec v 16.-18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 24, 1983, s. 239-258.

TÁŽ, *Hrdelní soudnictví města Votic v 16. až 18. století*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 22, 1981, s. 203-244.

TÁŽ, *Žena a smrt dítěte v soudní praxi raného novověku. Edice a rozbor čechtického útrpného vyznání z roku 1729*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 34, 1994, s. 115-128.

Josef REINSBERG, *Nauka o soudním lékařství II. O sporném těhotenství, porodu a odehnání plodu*, Praha 1885.

Martin RHEINHEIMER, *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450–1850*, Praha 2003.

Helga SCHNABEL – SCHÜLE, *Überwachen und Strafen im Territorialstaat. Bedingungen und Auswirkungen des Systems strafrechtlicher Sanktionen im frühneuzeitlichen Württemberg*, Köln 1997.

Regina SCHULE, *Kindsmörderin auf dem Lande*, in: Hans Medic – David Sabeau, *Emotionen und materielle Interessen. Sozialantropologische und historische Beiträge zur Familienforschung*, Göttingen 1984, s. 113-142.

Alena ŠUBRTOVÁ, *Kontracepce, aborty a infanticidium v pramenech k předstatistickému období*, Historická demografie 15, 1991, s. 9-46.

Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

TÁŽ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvícenské habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, *Historická demografie* 27, 2003, s. 133-172.

TÁŽ, *Kde začíná a končí okraj? K otázce dekriminalizace v osvícenské době*, in: Václav Bůžek – Pavel Král (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526-1740)*, České Budějovice 2006, s. 569-572.

Zdeněk VACEK, *Embryologie. Učebnice pro studenty lékařství a oborů všeobecná sestra a porodní asistentka*, Praha 2006

Merry E. WIESNER, *Women and Gender in Early Modern Europe, second edition*, Cambridge 2005.

Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. A XVI. věku*, I-II, Praha 1890-1892.

Aloys WINTERLING (ed.), *Historische Antropologie. Basisrexe*, München 2006.

Čeněk ZÍBRT, *Zpráva Jana Jeníka z Bratřic o trestech lidu poddaného ve století 18. a trestech řemeslníků nepoctivých*, *Český lid* 4, 1895, s. 119-122.

XI. SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AČ	Archiv český
AM	Archiv města
Art.	articulus
ČČH	Český časopis historický
Čl.	článek
ČsČH	Československý časopis historický
DaS	Dějiny a současnost
HD	Historická demografie
OP	Opera historica
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
SSH	Středočeský sborník historický
SVPP	Sborník vlastivědných prací z Podblanicka